

Tartu Riiklik Ülikool

NSV Liidu Ajaloo Kateeder

TALURAHVA SOTSIAALNE KIHIS-
TUMINE URVASTE KIHELKONNAS
19.SAJANDI ESIMESEL POOLEL

(Diplomitöö)

Julius Uibopuu

Tartu Riikliku Ülikooli

Ajaloo - Keeleteaduskonna

ajaloo osakonna mittestatsio-

naarne üliõpilane

Juhendaja van. õpetaja S. Vahtre

Lmt. 1636

NSVL ajaloo kat.

Tartu 1961

S I S S E J U H A T U S

V.I. Lenin kirjutas, et "feodaalühiskond kujutas endast niisugust klassideks jagunemist, kus määratu suur enamus - feodaaltalurahvas - oli täielikus sõltuvuses tühisest vähemikust - mõisnikest." ¹⁾ Ometi ei saa 19.sajandi alguses enam vaadelda seda mõisnike sõltuvuses vaevlevat feodaaltalurahvast kui täiesti ühtset klassi ilma sisemiste vastuoludeta ja erinevatesse sotsiaalsesetesse rühmitustesse või gruppidesse jagunemist. Kuivõrd feodaalsüsteemi kriisi süvenedes 19. sajandi esimesel poolel üha tugevnesid kapitalistlikud elemendid põllumajanduses, seda teravamalt avaldusid need erinevused talurahva sotsiaalsete gruppide vahel.

Pärisorjuse lagunemist ja kapitalistlike suhete kujunemist Eestis möödunud sajandi alguses on uuritud väga paljude ajaloolaste poolt, kusjuures eri klasside huvisid kaitsvad ajaloolased

¹⁾V.I. Lenin, Teosed, 29.kd., lk. 446.

on seda perioodi käsitletud väga erinevalt, vastavalt oma klassihuvidele. Vastavalt sellele on erinev nende suhtumine ka talurahva olukorra ja talurahva sotsiaalse kihistumise küsimustesse.

Nii on balti-saksa mõisnike huve esindavate ajaloolaste tööde iseloomustavaks jooneks eeskätt Balti aadli ajaloolise tegevuse igatine esiletõstmine ja ülistamine, kusjuures aadlit peetakse Baltimaade ühiskondlik-majanduslikus ajaloos otsustavaks jõuks. Sotsiaalmajandusliku arengu peamist protsessi nähakse Balti aadli poolt teostatud agraarseadusandluses kui "isaliku hoolitsuse" avalduses oma talurahva eest. Näiteks läks A. v. Tobien oma raamatus "Liivimaa agraarseadusandlus 19. sajandil"¹⁾ täielikult mööda talurahva klassivõitlusest ja mõisnike eneste kasudest kui talurahvaseaduse väljakuulutamise tõelistest põhjustest, püüdes varjata isegi mõnevõrra suuremat ettenägelikkust osutanud tsaarivalitsuse survet kohalikele feodaalidele uute agraarseaduste projektide väljatöötamisel. Kujukalt paljastas nende seaduste iseloomu Urvaste mõisnik R.J.L. Samson von Himmelstiern,

¹⁾ A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, B-d I-II, Berlin 1899, Riga 1911.

kes 1844.aastal maapäeval rõhutas küünilise ava -
meelsusega, et talurahvale isiklikku vabadust an -
des olid Liivimaa mõisnikud teinud ainult kasulik -
ku ärioperatsiooni.¹⁾

Valgustajad G. Merkel ("Lätlased, eriti Liiv -
vimaal filosoofilise sajandi lõpul") ja J. Chr.
Petri ("Kirjad Tallinna kohta", "Eestimaa ja eest -
lased") paljastasid esimestena 18.sajandi lõpul ja
19.sajandi alguses valti mõisnike-pärisorjuslaste
julma kiskjanäo, nägid talupoegade õigusetut olu -
korda ning nõudsid pärisorjuse likvideerimist. Nad
lootsid ekslikult, et pärisorjus kaotatakse "val -
gustatud monarhide" poolt.

1816. ja 1819. aasta "vabastamiseadust" va -
lelikku iseloomu mõistis ka eesti progressiivne
kirjanik O.W. Masing, kes oma erakirjas hindas Liiv -
vimaa 1819.aasta talurahvaseadust kui "täiusliku
jesuitismi kõige täiuslikumat produkti"²⁾ ja näi -
tas, et selle seadusega rahvale antud "vabadus" po -
le tegelikult mingisugune vabadus. Oma trükisöna -
listes esinemistes oli ta aga Liivimaa rüütelkonna

1) A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands
im 19. Jahrhundert, B-d II, lk. 105.

2) ENSV ajalugu, I kd., toimetanud A. Vassar,
Tallinn 1955, lk. 484.

poolt avaldatud surve tõttu vastupidiselt oma veendumustele sunnitud jutlustama rahulolemist nimetatud seadusega. Eitava hinnangu talurahva maata vabastamisele andis dekabrist Jakuškin. A.I. Herzen ja N. P. Ogarjov viisid 1816. ja 1819. aasta seaduste kriitika esimestena avaliku publitsistliku võitluse areenile oma ajakirja "Kolokol"¹⁾ veergudel.

Suurt tähelepanu on pööratud talurahva olukorra käsitlemisele 19. sajandi esimesel poolel 1861. aastal anonüümselt ilmunud raamatus "Eestlane ja tema isand", kus on õigesti näidatud talurahva klassivõitluse põhjusena tema ebainimlikku ekspluaateerimist mõisnike poolt.

Balti agraarpoliitika ja talurahva olukorra küsimustega tegeles spetsiaalselt üks slavofiilide juhte J. F. Samarin, kes, lähtudes pärisorjuse adogeedina küll reaktsioonilistest seisukohtadest ajaloo käsitlemisel, paljastas Liivimaa mõisnike mahhinatsioonid agraarseadusandluse alal. Spetsiaalselt pühendas Samarin tähelepanu maata talurahva, eriti aga sulaste olukorrale.

Rõhutada tuleb ka eesti valgustajate- demokraatide huvi talurahvaküsimuse vastu ja nende sügavat kaastunnet talurahva raskele olukorrale. Nähes 1816. ja 1819. aasta seadustes uue ajajärgu

1) ENSV ajalugu, I kd, toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 484.

algust Eesti ajaloo, andsid Fr. R. Faelmann ja Fr. R. Kreutzwald nende seaduste mõjul kujunenud talu - rahva olukorrale hävitava hinnangu.

Teravalt hindas 1819.aasta talurahvaseadust Carl Robert Jakobson, rõhutades, et talurahvas oli "uue seaduse läbi oma seisuse poolest nagu õhu sisse seatud, kus temal enam ühtegi kindlat põhja all ei olnud."¹⁾

Talurahva sotsiaalset kihistumist 19.sajandi esimesel poolel on veel suhteliselt vähe uuritud. Ometi on see 19.sajandi agraarajaloo ja eriti talurahvaküsimuse seisukohalt väga tähtis, et täielikult välja selgitada kõiki neid nähteid ja protsesse talurahva hulgas, mis esinesid Baltimaades feodalismi lagunemise perioodil, mil feodalistliku formatsiooni rüpes üha tugevamini arenesid kapitalistlikud suhted, et 19.sajandi teisel poolel võidule pääseda.

Talurahva sotsiaalse kihistumise uurimine on vajalik ka maaproletariaadi tekkimise seisukohalt, kuid annab vajalikke andmeid ka kasvavate linnade varustamisest vajalike töökattega.

Talurahva sotsiaalse kihistumise küsimusi on käsitletud A. Agthe oma teoses "Maatöölise teke

¹⁾C.R. Jakobson, Valitud teosed, I kd.,
Tallinn 1959, lk. 407.

ja olukord Liivimaal" ¹⁾, näidates selgesti maaproletariaadi arvulise kasvu ja tema äärmiselt raske seisundi seost Baltikumi talurahva olukorra kujunemisega 19. sajandi esimesel poolel.

Maaproletariaadi tekkimise küsimusele on pühendatud N. Köstneri töö "Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal." ²⁾ Ometi on autor siin 19. sajandi alguse iseloomustamisel suhteliselt vähe tähelepanu pööranud küsimusele, milline oli talurahva üksikute sotsiaalsete rühmituste olukord ja nende omavahelised suhted.

Talurahva sotsiaalse kihistumisega seoses olevaid probleeme on vaadeldud ka J. Vasar oma Pajusi mõisat käsitlevas töös "Teoorjuse-aja põhiprobleemidest" ³⁾ kus on tehtud arvulisi järeldusi hingede revisjonide materjali põhjal talurahva mitmesuguste sotsiaalsete gruppide arvulise suur-

1) A. Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland, Tübingen 1909.

2) N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1920.

3) J. Vasar, Teoorjuse-aja põhiprobleemidest, "Ajalooline Ajakiri" 14. aastakäik, Tartu 1935, lk. 118 - 135.

se ja suhete kohta Pajusi mõisas. J. Vasar püüab aga siin ühe mõisa põhjal tehtud järeldusi serveerida nagu endastmõistetavaid üldisi seaduspärasusi, kusjuures oma järeldustes satub ta kahjuks isegi endaga vastuollu. Õigesti rõhutatakse siin revisjonilehtede suurt tähtsust ajaloo materjalina ja on püütud näidata, millistele ajaloolast huvitatavatele küsimustele on võimalik saada vastust revisjonilehtede kaudu.

Käesoleva töö koostamise käigus on tutvunud ka kodanlike eesti ajaloolaste H. Sepa, O. Liivi ja J. Vasara toimetatud ühe mahukama tööga - "Eesti majandusajalugu" I.¹⁾ Kahjuks ei ole selles aga kuigi palju tähelepanu pööratud talurahva sotsiaalse kihistumisega seotud probleemidele. Teoses on püütud näidata, nagu oleks 19. sajandi esimese poole talurahvaseadused Baltimaades ainuüksi selle tulemus, et Venemaa troonile astus 1801. aastal vabameelselt häälestatud Aleksander I, kes Balti aadli eesrindlikuma osa taotlusel need reformid ellu viis. Nii selles teoses kui ka koguteoses "Eesti" ilmunud H. Sepa "Eestlaste ajaloos"²⁾ on peaaegu

1) Eesti majandusajalugu, I kd., toimetanud H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar, Tartu 1937.

2) Eesti Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 246-260.

vaikides mööda mindud sellest, et kasvava feodalis-
mi kriisi tingimustes oli nende reformide läbiviit-
mine talurahva üha kasvava klassivõitluse olukorras
paratamatu. Vene aadlimpeeriumi kindlustamiseks oli
vaja survevahendite kõrval kasutada ka reforme, mis
mõningal määralgi oleksid nõrgendanud üha teravne-
vaid ühiskondlikke vastuolusid. Rääkida aadli huma-
nistlikest taotlustest talurahva suhtes pole mille-
gagi põhjendatud. Samuti läbib mõlemat teost ten-
dentslik joon, kus püütakse maha teha Eesti Vene -
maaga ühendamise suurt ajaloolist tähtsust, "põh-
jendades" selle negatiivset mõju üldse, Eesti põl-
lumajandusele aga eriti. Suurt tähelepanu on nendes
töödes pühendatud tsaarivalitsuse ja Balti aadli -
ringkondade omavahelistele suhetele. Majandusliku
arengu küsimustes on aluseks võetud inglise kodan-
liku majandusteadlase Šmidti poliitökonoomia põhi-
kontseptsioonid.

Käesoleva töö kirjutamisel on aluseks võetud
V.I. Lenini põhiseisukohad talurahvaküsimuses, mil-
lised on väljendatud tema teostes "Kapitalismi are-
nemine Venemaal",¹⁾ "Sotsiaaldemokraatia agraarpro-
gramm 1905-1907.aastal toimunud esimeses Vene revo-
lutsioonis"²⁾, "Vene sotsiaaldemokraatia agraar -

1) V.I. Lenin, Teosed, 3.kd.

2) V.I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 191-383.

programm" 1) jt. Ilma nende marksistliku ajalookäsitluse põhiseisukohtadeta talurahvaküsimuses ei saa õigesti lahendada ka talurahva sotsiaalse kihistumise küsimust.

Talurahva sotsiaalsed kihistumist Urvaste kihelkonnas ei saa vaadelda isoleerituna üldistest ajaloo küsimustest ja neist sündmustest, mis toimusid vaadeldaval perioodil Vene riigis ja eriti Baltimaadel. Sellele juhtis tähelepanu ka sümposium, mis toimus Ida-Euroopa agraarajaloo küsimustes Tallinnas 1958. aastal 2).

Ajaloo üldküsimuste käsitlemisel on kasutatud materjali, mis on toodud "Eesti NSV ajaloos" 3) ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi poolt välja antud "Eesti NSV ajalugu kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi 50.-ndate aastateni" 4), kus on antud hinnangud marksistliku ajalookäsitluse seisukohalt Eesti NSV ajaloo kõigile tähtsamatele probleemidele.

1) V.I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 89 - 128.

2) *Элеводник по аграрной истории Восточной Европы 1958, Таллин, lk. 70.*

3) Eesti NSV ajalugu, toimetanud G. Naan, Tallinn 1957.

4) Eesti NSV ajalugu, I kd., toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955.

Nimetatud teoste kõrval on kasutatud L. Brutuse ja L. Doone toimetatud tööd "Põhijooni majandusliku mõtte ajaloo Eestis XIX sajandil"¹⁾. Eriti tuleb märkida A. Traadi dissertatsiooni juriidiliste teaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks teemal "Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalsmi lagunemise perioodil."²⁾ Siin on reljeefselt esile toodud talurahva erinevate sotsiaalsete gruppide õiguslik olukord ja nende omavahelised suhted 1804. ja 1819. aasta seaduste alusel ja esitatud rikkalikult faktilist materjali talurahva olukorra kohta 19. sajandi esimesel poolel. Vajalikku materjali andis ka A. Traadi uurimus "Ankeet talumaade raharendi leviku kohta Liivimaal 1847. aastal."³⁾ Selles on antud detailne ülevaade raharendi leviku kohta Urvas- te kihelkonna kõigis mõisates ja näidatud mõisnike suhtumist talupoegade raharendile üleviimise küsimusse.

1) Põhijooni majandusliku mõtte ajaloo Eestis XIX sajandil, toimetanud L. Brutus, L. Doone, Tallinn 1958.

2) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalsmi lagunemise perioodil, Tartu 1955, käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

3) A. Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku kohta Liivimaal 1847. aastal, Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, VI kd., ühiskonnateaduste seeria nr. 2, Tallinn 1957, lk. 192 - 204.

Urvaste kihelkonna ajaloo kohta on vähe trü-
kis ilmunud uurimusi. Seda lünka pole siiani täit-
nud ka Võru rajooni ajaloo uurijad, kuigi Urvaste
kihelkond on nii majanduslikult kui ka kultuurili-
selt üheks eesrindlikumaks praeguses Võru rajoonis.
Urvaste ümbruse ajaloo kohta leidub andmeid teoses
"Vörumaa".¹⁾ Ajaloole on siin aga suhteliselt vähe
tähelepanu pööratud, talurahva sotsiaalse kihistu -
misega seotud küsimused on peaaegu täiesti kahe sil-
ma vahele jäetud.

Hilisematest väljaannetest tuleks märkida
Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40.aasta-
päeva eel ilmunud raamatukest "Ühes rajoonis" 2).
Selles on avaldatud Antsla ümbruse ajaloo uurija -
asjaarmastaja K.Verri kirjutis "Ajaloole lehekülgedel",
kus aga 19.sajandi esimesele poolele on üldiselt vä-
he ruumi jäetud. Kuigi sellist detailsust ei saa
nõuda artiklilt, mis oma väikesele ruumilisele mahu-
le vaatamata tahab anda ülevaadet Antsla ümbruse aja-
loost alates vanimatest aegadest kuni tänapäevani ja
on mõeldud rajooni tutvustavaks populaarseks lugemis-
palaks ümbruskonna elanikele, oleks kahtlemata pida-

1) Vörumaa, Eesti maateaduslik, tulunduslik ja aja-
looline kirjeldus II, Tartu 1926, lk. 354 - 393.

2) Ühes rajoonis. Kilde Antsla rajooni ajaloost,
revolutsioonilisest võitlusest ja nõukogude täna-
päevast, Antsla 1957, lk. 9-51.

nud valgustama talurahva olukorda ja neid sündmusi, mis toimusid Urvaste ümbruses möödunud sajandi esimesel poolel.

Põhiliseks materjaliks talurahva sotsiaalse kihistumise uurimisel Urvaste kihelkonnas on Liivimaa revisjonilehtede kolleksioon,¹⁾ mis asub ENSV Riiklikus Ajaloo Keskariivis (edaspidi ENSV RAKA) Tartus. Revisjonilehtede kolleksioonist on kasutatud materjale VI revisjonist 1811.aastal, VII revisjonist 1816.aastal, VIII revisjonist 1834.aastal ja IX revisjonist 1850.aastal. Kuivõrd hingede revisjonide eesmärk oli talurahva arvu väljaselgitamine maksustamiseks ja koormiste määramiseks, pakuvad need ajaloolasele suurt huvi. Revisjonilehtede andmete alusel on võimalik vastust saada tervele reale konkreetsetele küsimustele ka talurahva sotsiaalse kihistumise osas. Nende alusel saab välja selgitada, milline oli kihelkonnas talurahva arv revisjonide ajal, tema jagunemine erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse, samuti ka talurahva liikumine mõisate, kihelkonna kui ka kreisi ja kubermangu ulatuses. Revisjonilehed annavad teatud ülevaate ka talude mõisastamise, uudistalude rajamise ja talude poolitamise kohta, sest revisjonilehtedes loeti isikute

1) ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (ENSV RAKA)
Tartus, f. 1865, nim. nr.2.

körval ka talusid.

Väärtuslikud materjalid sisalduvad siin samuti üksikute sotsiaalsete rühmituste püsivuse kohta. Kahe üksteisele järgneva revisjoni andmete võrdlemisel saame pildi, millised nihked ja liikumised on toimunud kahe revisjoni vahelisel ajal talurahva ühes või teises sotsiaalses grupis.

Kaudselt võib revisjonilehtede põhjal saada ülevaate talude suurusest, kui vaadelda tööjõuliste isikute jagunemist talude järgi. Samuti on huvipakuvad andmed talurahva põgenemise, vabakslaskmise, nekrutiksandmise ja nekrutikohustusest vabaksostmise kohta. Talupoegade nekrutiks võtmine näitab ilmekalt arvuliselt, millal Vene riik teostas eriti aktiivset välispoliitikat, sest nendel perioodidel on nekrutite arv tavalisest tunduvalt suurem.

Revisjonilehtede tähtsust ajaloo allikmaterjalina ei või aga üle hinnata. Nad pakuvad meile arvukat faktilist materjali, ei näita aga ühe või teise sündmuse põhjust ja neid tingimusi, milles see toimus. Seepärast tuleb kasutada revisjonilehtede kõrval ka teisi materjale, et saada täiesti selget ülevaadet toimunud sündmustest ja valitsenud olukorrast 19. sajandi esimesel poolel.

Selliseks väärtuslikuks allikaks revisjonilehtede kõrval on talurahva sotsiaalse kihistumise vaat-

lemisel talurahva küsimustega tegelnud kohtuorganite materjalid ja eriti vallakohtute kui kõige rahvalähedasemate kohtuorganite protokolliraamatud. Käesoleva töö koostamisel õnnestus leida 19. sajandi esimese poole kohta ainult Vana-Antsla vallakohtu materjalid.¹⁾ Need näitavad talurahva võrdlemisi sügavat diferentseerumist, kuna kaebuste hulgas moodustavad suure osa sulaste ja peremeeste vahelised tülid teenistuse ja tasu küsimustes. Samuti võib siin näha kehvemate peremeeste laostumist mõisa, magasi- ja riigimaksude võlgade koorma all. Peale selle võib jälgida protokollidest, kuidas valalakohus on jaganud sulaseid talude vahel, peremeeste rendilepinguid jne. Teataval määral võib ^{siit} saada ülevaate talurahva kui terviku klassivõitluse avaldustest mõisa vastu, aga samuti ka üha teravneva test vastuoludest talurahva üksikute sotsiaalsete gruppide vahel.

Huvitavaid andmeid sisaldab ka ajalooline traditsioon. Käesoleva sajandi kahekümnendatel aastatel kogus ajaloolist traditsiooni Urvaste kihelkonnas Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaat Agate Laurson.²⁾ Talurahva sotsiaalse kihistumise küsi -

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim. 1.

2) ENSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseum (ENSV TA RKM) Käsikirjade osakond (KO) f.199 M.30.

musele ei ole traditsiooni kogumisel vajalikku tähelepanu osutatud. Peamiseks on jäänud mõisnike ja talurahva vahekorjade kajastamine. Selle kõrval on kogutud laialdane materjal vihatud mõisaametnike - kubjaste ja rehepappide kohta, näidatud neid oma rahvusest talurahva öela vaenlasena. Samal ajal on mõisnike kujud kogutud traditsioonis mõnevõrra idealiseeritud. Koguja nähtavasti ei ole tahtnudki täie teravusega välja tuua 19.sajandi eesti külas esinevaid vastuolusid. Siiski on kogutud materjal suureks panuseks kihelkonna ajaloo tundmaõppimisel. Kogutud materjali käsitlemisel tuleb sellesse suhtuda kriitiliselt, sest sõdade ja eriti revolutsiooniliste sündmuste kirjeldamisel on koguja saanud materjalid andnud kodanliku ajalooteaduse seisukohatade valgusel. Ülalloetletu kõrval on kasutatud ajalehtedes ilmunud teateid ja andmeid Urvaste kihelkonna kohta 19.sajandist, samuti ka hiljuti lugemiseks jõudnud "Eesti NSV ajaloo lugemikus"¹⁾ sisalduvaid andmeid Urvaste ja selle lähema ümbruse kohta.

Revisjonilehtedes saksa keeles esinevate mõisate nimetuste eesti keelde tõlkimisel on kasutatud E.Varepi tööd "C.G. Reickeri Liivimaa

1) Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., koostajad J. Kahk(toimetaja) ja A.Vassar, Tallinn 1960.

spetsiaalkaardist 1839" ¹⁾ ja kontrollitud ka ko -
ha peal, kuidas on mõisate nimetused tarvitusel
kohalikus keelepruugis. Sellest tingituna ongi mõ -
ningad lahkuminekul ENSV Riiklikus Ajaloo Keskar -
hiivis säilitamisühikute pealkirjades kasutatud
eestikeelsetest mõisate nimedest. Nii on arhiivis
saksakeelne nimetus "Jerwen" (f.1865., nim.2, säi -
litamisühikud 131-4, 132-4, 133-4, 134-4) tõlgitud
eesti keelde Järve mõisana. Tegelikult on õige ni -
metus Järvere mõis, mida kasutab E.Varep ²⁾ ja mis
on käibel ka koha peal. (Endises Järvere mõisas
asub praegu Võru Metsamajand.) Samuti on saksakeel -
ne "Gut Mustel" eesti keeles Mustja mõis ³⁾, mitte
aga Mustla nagu on ekslikult pealkirjastatud ar -
hiivis f.1865, nim.2, sü-d 131-9, 132-9, 133-9,
134-9. Ka on ebaõige saksakeelse "Gut Lühnen" f.
1865, nim.2, sü-d 131-8, 132-8, 133-8, 134-8 ees -
tikeelse pealkirjana kasutatud "Lüünja". Sellist
nime koha peal ei tunta, vaid mõisa õige eestikeel -
ne nimetus on Lillemõisa ⁴⁾, kuigi paraleelselt
sellega esineb koha peal veel murdepärane Lillimõisa.

1) E. Varep, C.G. Ráckeri Liivimaa spetsiaalkaar -
dist 1839, Tallinn 1957.

2) Sealsamas, lk. 53.

3) Sealsamas, lk. 68.

4) Sealsamas, lk. 65.

Käesolevas töös on edaspidi kasutatud järje -
kindlalt nimetusi Järvere, Mustja ja Lille -
mõisa.

I

URVASTE KIHELKONNA VARASEMAST AJALOOST

Urvaste kihelkond asus praeguse Võru rajooni territooriumi lääneosas, ulatudes oma põhjapoolsete aladega - Truuta, Aane- ja osaliselt Koigu mõisaga Elva rajooni territooriumile, kuna osa Koigu ja Kärgula mõisatest kuulus praeguse administratiivse jaotuse järgi Põlva rajooni.

Andmed varasema ajaloo kohta Urvaste ümbruse aladelt on võrdlemisi pealiskaudsed. Nii pole kiviajast selle territooriumi osas mingisuguseid leide. Täielikku pilti ei paku ka kiviajale järgnenud pronksaeg ja samuti ka raua-aeg. Mõned Löödla järve kaldal asuvad kivilalmed ja üksikud juhuleiud Urvaste ümbruskonnas ja piki Võhandu jõge on ainsateks märkideks, mis näitavad, et tol perioodil need alad olid juba asustatud. Nii on raua - ajast pärit 6-7 pronksist käevõru, mis on leitud Truuta mõisa lähedalt.¹⁾ Kalmuleidude osas tuleb märkida, et nii nagu kogu Kagu-Eesti aladel esineb siin esimese aastatuhande keskel slaavipäraseid kääpaid

1) Võrumaa, lk. 389.

kõrvuti eestipäraste kivikalmetega. See lubab järel-
reldada, et nendel aladel elasid esimesel aastatu-
handel eestlastega kõrvuti slaavlasted. Kuna kääpad
on kadunud 11. sajandil, võib arvata, et selleks
ajaks oli kohalik slaavi elanikkond eestlaste hul-
ka sulanud.

Kagu-Eesti aladel slaavlaste ja eestlaste
segaasustuste eksisteerimisest esimese aastatuhan-
de kestel annavad omapoolset tunnistust peale arheo-
loogiliste andmete ka mitmed keelelised materjalid.
Nii on näiteks Võru murdeis slaavi-vene sõnalaene
umbes kaks korda enam kui eesti üldkeeles. Sageda-
ne ja ilmselt eesti üldkeelest venepärasem palata-
lisatsioon, vene "а" lähedase i-hääliku esinemi-
ne, venepärase "л" või sellele lähedase l-hääliku
esinemine tagavokaalsetes sõnades teiste võru mur-
rete hulgas ka urvaste murdes ainult kinnitab seda
asjaolu.

Muistsetest eestlaste linnustest asub Urvas-
te kihelkonna territooriumil Urvaste linnamägi
Uhtjärve kaldal. Linnus on kohapeal tuntud ka Na-
halinna nime all. Kuigi rahva hulgas tuntakse veel
mitut mäe "liinamäe" nime all, ei ole mingisugu-
seid tõepäraseid andmeid, mis lubaksid oletada, et
nendel "liinamägedel" oleksid kunagi muinaseest-
laste linnused asunud. Nii räägib rahvatraditsi-

oon, et Vastse-Antslas endise Väikse-Suntsi talu - maa-alal Sälgusmäel olevat olnud vanasti eestlaste kindlus.¹⁾

Urvaste kihelkonda mainitakse esmakordselt kirjalikes mälestusmärkides 1477.aastal, kirikust on teateid aga juba 1413.aastal.²⁾ Kiriku ja selle järgi ka kihelkonna eestikeelne nimetus on Urvaste, saksa keeles on paraleelselt tarvitusel Urbs ja Anzen - Urvaste ja Antsla. Kuna kirik asub mõlemast - Urvaste ja Antsla mõisast - ühevõrra kaugel, võib arvata, et nimetus on tulnud ^{läheduses} asuvast Urvaste külast. Kihelkonna täpset asutamisaega pole teada, kuid ta on üks vanimaid Liivimaal, ja tema asutamisaeg ulatub arvatavasti perioodi, mil saksa rüütlid koos katoliku vaimulikkudega selle alistasid maa rahvad ja maa kirikuid täis ehitasid.

Varasemal perioodil oli Urvaste kihelkond palju suurem, kuna siia kuulus veel osa alasid hiljem rajatud Sangaste kihelkonnast, osa Kanepi kihelkonda ja Möniste ning Saru ümbrus. 1675. aastal eraldatigi kihelkonnast osa maid vastasutatud Kanepi ja 1694.aastal Hargla kihelkonda, sest Urvaste kihelkond oli liiga suur, et olla küllaldaseks

¹⁾ ENSV TA RKM KO, f. 199 M. 30, lk. 34-35.

²⁾ Jooni Urvaste ajaloo, Postimees 1925, Nr. 261.

toeks rootsi võimudele ristiusu ideoloogia levitamisel.¹⁾ Kihelkonna suuruse kohta puuduvad täpsed andmed; 20.sajandi alguses oli see üle 600 km².

15.sajandil kuulusid kihelkonna mõisad mõnele üksikule mõisnikule, nagu Antsla Uexküllidele, Urvaste Kosküllidele, Kärgula ja Sömerpalu Kurse - litele, Koigu, Vaabina ja Linnamäe Tiesenhauseni - tele. Hiljem suurenes mõisate arv endiste mõisate osalise jaotamise teel, aga samuti ka uute mõisate rajamisega. Nii eraldati 17.sajandi teisel poolel Antsla mõis kaheks eraldi mõisaks - Vana-Antslaks ja Vastse-Antslaks²⁾, kuna Linnamäe lahutati Vaabinast lõplikult 1756.aastal³⁾ ja Annemõisa Koigust 18.sajandi teisel poolel. Samal ajal eraldati Koigu mõisast Lambaküla ja asutati selle asemel Truuta mõis. Samuti eraldati Sömerpalust iseseisvate mõisatena pärastised karjamõisad Järvere, Lillemõis ja Mustja.⁴⁾

Võib arvata, et kihelkonnas asus kolm lossitaolist kindlustust. Nii leidub "Astmete raamatus" viide Sömerpalu (Korslov) ja Vaabina (Babin) kindluste kohta.⁵⁾ M.J. Eisen märgib, et 16.sajandil

1) Ühes rajoonis, lk. 11.

2) Võrumaa, lk. 386.

3) Sealsamas, lk. 387.

4) Sealsamas, lk. 389.

5) Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., lk. 135.

hakati ka Antslasse toredat lossi ehitama, varustades seda vallide ja kraavidega.¹⁾ Ka praegu on endises Vana-Antsla mõisas selgesti näha härrastemaja ümbritsevad vallikraavid. Jälgi pole jäänud Vaabina ja Sömerpalu losside kohta. Losside olemasolust Antslas ja Sömerpalus märgib ka A.W. Hupel.²⁾ Avatakse, et Vaabina loss asus Linnamäe mõisa maa-alal.

Urvaste kihelkond on saanud suuremal või vähemal määral kannatada kõigis sõdades, mille tegevus kandus Lõuna-Eesti territooriumile. Nii rüüstati 1558.aasta juulis Vastseliinast taganenud ordumeistri vägede poolt Urvaste ümbrust ja Vaabina mõisat.³⁾ Selle järel aga põletasid varsti Vene sõjaväed "paljudel linnustel, sealhulgas ka Sömerpalul ja Vaabinal eeslinnad, külad ja vallad ning inimesed võidetud ja võetud vangid".⁴⁾

Hoopis raskemad olid Urvaste kihelkonnale aastatel 1601.-1609. kestnud Rootsi-Poola sõja tagajärjed, kus kihelkond käis korduvalt käest kätte.

1) M.J. Eisen, Antslast, "Postimees", 1925, Nr.261.

2) A.W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, I B-d, Riga 1774, lk. 261.

3) Ühes rajoonis, lk. 16.

4) Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., lk. 135.

4.märtsil 1601. aastal vallutasid Rootsi väed tormijooksuga Antsla lossi ja põletasid selle hiljem osaliselt. Sama suve lõpul olid aga rootslased Urvaste kihelkonna aladelt sunnitud taganema ja Poola sõjaväed asusid Antsla lossi talvekorteksisse.

1602.aastal vallutasid rootslased uuesti Antsla, kuid olid sunnitud siit poolakate survele uuesti taganema.¹⁾ Sõja lõpptulemusena langesid need alad siiski rootslaste kätte. Talurahva olukorda raskendas veelgi Rootsi-Poola sõja ajal Lõuna-Eestis 1601.-1603.aastatel möllanud katk. Sõja ja katku tagajärjel vähenes katastroofiliselt elanike arv, nii et enamused küladest olid kas täiesti tühjad või asustatud mõne üksiku perega veel paarkümmend aastat hiljem.

Puutumata ei jäänud Urvaste kihelkond ka Põhjasõja sündmustest (1700-1721.a.) Suuremad kokkupõrked toimusid Urvastes Vene ja Rootsi vägede vahel 17. ja 18.juulil 1702.aastal, et hargneda hiljem Hummuli lahinguks, kus rootslased said täieliku kaotuse osaliseks. Lahingukohad endiste Järve ja Suubi talude maadel olid veel hiljuti märgatavad; samuti olevat siit leitud sõjariistu, vanaaegseid rahasid ja inimese luid.²⁾

1) M.J. Eisen, Antslast, "Postimees", 1925, nr.261.

2) Võrumaa, lk. 379.

Järgnevalt olid Urvaste ümbruse alad haara -
tud sõjategevusest 1707.aasta lõpul ja 1708.aasta
algul, mil siia ulatus Vene sõjavägede vastupeale-
tuhgiga seotud sõjaretk Rõngu, Sangaste ja Antsla
kaudu Karulasse, kus rootslased said 2.jaanuaril
1708.aastal täieliku lüüasaamise osaliseks.¹⁾ Seo-
ses selle sõjaretkega liiguvad veel praegugi rah-
vasuus jutud vanast puupakkudega sillutatud sõja -
teest Ähijärve ligidal.

Põhjasõjaga lõppes meie maal mitu sajandit
kestnud laastav ja verine sõdade periood. Eesti
alade liitmine Venemaaga kui Euroopa ühe suurema
ja sõjaliselt võimsama riigiga tähendas meie rah -
vale püsivat rahu tervelt kaheks sajandiks. See
päästis eesti rahva hukkumisest, mõjus soodusta -
valt maa tootlike jõudude arengule ja võimaldas
eesti rahval rahvuseks kujuneda.²⁾

Talurahva võitlusest oma feodaalisandate
vastu tuleb märkida ühe tõsisema väljaastumisena
Urvaste ja Sõmerpalu talupoegade ülestõusu 1642.
aasta sügisel.³⁾ Talurahvas pidas pühaks kihel -
konnast läbi voolavat Vöhandu jõge koos selle kal-
dal asuva hiiega - Piksejumala asupaigaga. ~~Kui~~

1) Ühes rajoonis, lk. 17.

2) I.Sildmäe, Eestimaa põllumajanduse tasemest
XVIII sajandil, "Eesti Kommunist", nr.5, lk.41.

3) Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 337.

Kui Sömerpalu mõisnik laskis jõeale ehitada veski ning sellele järgnes ebasoodne suvi, siis lugesid talupojad ikalduse põhjuseks jõe rüvetamist veski poolt. Et päästa pühadust, tungisid talupojad umbes kuuekümmemehelise salgaga veskisse, põletasid selle ja selle järel tungisid edasi mõisasse. Kihelkonda hakkas varsti kogunema eesti ja läti talupoegade relvastatud salku nii lähemast ümbrusest kui ka kaugematest paikadest, et ühiselt jätkata võitlust vihatud rõhujate vastu. Kuigi väliselt ülestõusu põhjused näisid puhtusulised, kasvab see usulistest motiividest alguse saanud ülestõus teravaks sotsiaalse iseloomuga võitluseks, sest selle juured peitusid mitte niivõrd usulistes veendumustes kui just talurahva raskes ja õigusetus olukorras. Loomulikult suruti talurahva väljaastumine karmilt maha.

Sellise ulatuslikuma väljaastumise kõrval esines nii vihatud mõisaametnike tapmist, mõisa-hoonete põletamist ja teokoormiste täitmisest keeldumist kui ka passiivseid võitlusvorme, nagu talupoegade pagemine jne.

Kihelkonnas säilisid kaua aega tugevana vanad paganlike usukommetega seotud traditsioonid, mille visa püsimist olid kirikuõpetajad sunnitud korduvalt märkima. Nii on andmeid 17. sajandi lõpust ja

18.sajandi algusest, et talurahvas püüdis visalt jätkata vanade usukommete täitmist vaatamata sellele, et rootsi võimud koos kohalike mõisnike ja kirikuõpetajatega võitlesid karmilt selliste kommete vastu.

Talupoegadele jumalakartlikkuse ja ristiusudogmade õpetamiseks pandi ametisse köstrid. 1683. aastal oli Urvaste köstriks keegi talupoeg, kes oskas lugeda, olnud aga väga laisk ja suur viina söber.¹⁾

Umbes samasse ajajärku kuuluvad ka esimesed katsed teostada noorsoo usulist konfirmeerimist, et nende eriti pidulike usuliste kursuste kaudu avada noorte südameid usule. 1686.aasta kirikuseaduse alusel kohustati iga korralikku kristlast käima vähemalt 3-4 korda aastas armulaual.

Ristiusu õpetuse tõhusama levitamise eesmärgidel püüti kirikute juurde asutada ka esimesi köstrikoole. 1687.aastal õppis Urvaste köstrikoolis 25 last, kusjuures on teada, et teine samasugune kool asus Põlva kihelkonnas.²⁾

18.sajandil hakkas koolide arv aeglaselt suurenema. Nii selgub 1735.-1736.aasta kiriku visitat-

1) Ühes rajoonis, lk. 15.

2) Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., lk.197.

sioonist, et kihelkonnas oli neli kooli - üks köstri-
rikool ja kolm mõisakooli. 1743.aastal oli köstri-
koolis ametis koolmeister ja siin sai õpetust 43
last.¹⁾ 1744.aastal avati köstri-
kooli asemele ki-
helkonnakool ja 1750.aastal õppis Urvaste ja Ants-
la kihelkonnakoolis 92 õpilast.²⁾ Koolides töötasid
sid tublid eestlastest kooliõpetajad Mango Hans ja
Matsi Kärt, kusjuures esimene neist väärrib esile -
tõstmist ka kui eesti kirjamees. Ta tõlkis saksa
keele vahendusel inglise keelest John Bunyani
poolilmaliku teose "Palveränduri teekond." Mango
Hansu käsikirjad olid kaunistatud vinjettidega,
mille hulgas esines ka kohaliku etnograafilise si-
suga pilte. Seega oli Mango Hans esimesi eesti rah-
vusest võrsunud raamatute illustreerijaid.

Ent ometi jäi rahva hariduslik tase pärisor-
juse üliirasketes tingimustes äärmiselt madalaks.
Mõisnikud ja pastorid polnud huvitatud talurahva
haridusliku taseme tõstmisest, pidades neid ainult
tööloomadeks, kelle ranga ekspluateerimise arvel
suurendati oma sissetulekuid. C.R. Jakobson märkis
tabavalt, et "peks ja teotus, need olid need ebime-

1) Jooni Urvaste ajaloo, "Postimees" 1920, nr. 261.

2) Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 474.

hed, millega eesti rahva vaimu jäädavaks muda sisse katsuti suruda ja selle timukatöö juures on kirikuõpetajad ikka kõige suuremad abilised olnud." 1)

Vennasteliikumine omas kihelkonnas 18. sajandil võrdlemisi suurt levikut tänu peamiselt sellele, et liikumise eesotsas seisis Urvaste pastori vend Johann Christian Quandt, kes oli vennasteliikumise üks peaõhutajaid Lõuna-Eestis. Liikumine oli kihelkonnas võrdlemisi tormiline, mida näitab ka asjaolu, et 1784. aastal leidsid aset seoses sellega talupoegade rahutused Antslas ja naabruses asuvas Vana-Roosas ja Karulas. 2)

18. sajandi lõpuaastail oli Urvaste kihelkonnas talurahvast üle 8800 hinge. Talurahva hulgas oli arvukalt maata rahvast sulaste ja vabadikenäol. Nii on teada, et 18. sajandi kaheksakümnendatel aastatel oli kihelkonnas 627 talumaja ja 60 popsi ehk sauniku elumaja. 3)

18. sajandil arenes Eesti põllumajandus üldise tõusu suunas. Samasugune tõus toimus ka Urvaste kihelkonnas vaatamata ajutistele seisakutele ja

1) C.R. Jakobson, valitud teosed, I kd., lk. 305.

2) Ühes rajoonis, lk. 18.

3) Võrumaa, lk. 379.

isegi tagasiminekuatele ikalduste ja nendega kaasnenud loomataudide ajal. Kihelkonnas kasvatati rukist, nisu, otra, kaera, tatart ja hernest. Levinud oli kanepi- ja linakasvatus, kuna kartulit kasvatati ainult mõisa aedades.¹⁾ Tööriistad jäid endiselt võrdlemisi algelisteks. Peamiseks talupoegade tööriistadeks olid harkader ja ilma ühegi raudosata puuäkked. Rulli talupojad sellal ei kasutanud; seda tunti ainult üksikutes mõisates.²⁾ Valitses kolmeväljasüsteem. Sellises olukorras saavutati edusamme põllumajanduse alal põldude laiendamise ja talupoegade koormiste suurendamisega ning ülejõu käiva tööga mõisapõllul. Kuid needki võimalused olid ammendatud ja kogu feodaalpärisorjuslikus süsteemis avaldusid 18.sajandi lõpul üha tugevamini kriisinähted.

1) A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, II B-d, Riga 1777, lk.264-273.

2) Samas, lk. 275-279.

II

TALURAHVA SOTSIAALNE KIHISTUMINE URVASTE
KIHELKONNAS 19.sajandi ESIMESTEL AASTAKÜMMETEL.

19.sajandi alguses kuulusid Urvaste kihelkonda 13 mõisat, kusjuures nende väärtus adramaades oli 1832. aastal L.V.Stryki andmetel järgmine:¹⁾

Mõisa nimetus	Väärtus adramaades 1832.a.	Talude arv mõi- sas 1816.a.
Urvaste	8,45	35
Vana-Antsla	50,70	253
Vastse-Antsla	23,10	142
Vaabina	14,35	61
Linnanäe	9,95	29
Kärgula	13,20	48
Koigu	3,05	16
Annemõisa	1,85	10
Truuta	2,25	9
Sõmerpalu	3,85	24
Lillemõisa	1,90	13
Mustja	3,60	30
Järvere	3,55	25

Samas tõime ära ka mõisate suuruse teise umbkaudse näitaja, nimelt talude arvu 1816.aastal kaheksanda revisjoni andmete põhjal. Ka see ei näita täpselt mõisate suurust, kuna talude suurus võis olla erinev, kuid siiski annab üldise ligikaudse pildi mõisate suuruse kohta.

¹⁾ L.V.Stryk, Beiträge zur Geschichte Rittergüter Livlands, Dorpat 1877, lk. 189.

Urvaste kihelkonda kuulus ka osa ~~Saagaste~~ kihelkonna alla kuuluvast Restu mõisast - Visela küla suurusega 4½ adramaad.¹⁾ Vana-Antsla mõis. lüunapoolne osa kuulus aga Karula kihelkonda. Kuna aga käesolevas töös on vaadeldud mõisaid kui majanduslikke tervikuid, on Vana-Antsla mõisa käsitlemisel kõik arvulised andmed toodud mõisa kui terviku kohta. Samal ajal aga pole üldse vaadeldud Visela küla. Sellest tingituna ei saa ka täpselt kindlaks määrata revisjonilehtede põhjal hingede arvu kihelkonnas.

Baltimaadel oli sajandi vahetusel, 1799.-1801.aastal ikaldus, millest oli haaratud ka urvaste kihelkond. See raskendas veelgi talurahva niigi äärmiselt viletsat majanduslikku olukorda. Näljahäda põhjustas talupoegade massilist suremist, mille tagajärjel elanike arv kihelkonnas tunduvalt vähenes. Hingede arvu vähenemist põhjustas ka mõisatest põgenemine ja talupoegade arvukas nekrotiksvõtmine. Kuuenda revisjoni ajaks 1811.aastal oli kihelkonna viies mõisas meeshingede arv vähenenud võrreldes viienda revisjoniga 1795.aastal järgmiselt: Urvaste mõisas 47 meeshinge võrra²⁾, Vana-Antsla mõisas 202 meeshinge võrra³⁾, Vaabinas 126 meeshinge võrra⁴⁾, Kärgulas 33 meeshinge võrra⁵⁾ ja Sõmerpalus 10

1) A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, III B-d, Riga 1782, lk. 280.

2) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 131-13, l. 10.

3) Sealsamas, sü 131-2, l. 46.

4) Sealsamas, sü 131-14, l. 20.

5) Sealsamas, sü 131-5, l. 9.

meeshinge võrra¹⁾. Samasugune pilt oli ka kihelkonna teistes mõisates. Mõisnikud nõudsid aga samal ajal endise rangusega kõigi teokohustuste täitmist ja naturaalandamite tasumist. See põhjustas rahulolematuse kasvu talurahva hulgas. Kuigi puuduvad andmed, et talurahva rahulolematust Ürvaste kihelkonnas sel perioodil oleks kasvanud otseseks mõisnike vastaseks väljastumiseks nagu Kaugaras ja Kokmuižas Liivimaal 1802. aastal, kus talupoegade rahustamiseks toodi kohale sõjavägi ja kasutati kahureid²⁾, avaldus rahulolematust ja käärimine siin peamiselt talupoegade põgenemise kujul, mis 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alguses oli võrdlemisi ulatuslik. Talurahva sotsiaalse kihistumise uurimisel jagame talurahva kahte erinevasse rühma - põlluharijateks ja mõisateenijateks. Selline talurahva jaotus oli teostatud ka 1804. aasta talurahvaseaduses. Selle aluseks on kummagi kategooria erinev asend feodaalsete tootmissuhete süsteemis. Kui põlluharijatel talupoegadel on kas teatud maatükk, mille eest nad tasuvad feodaalrenti - peremehed, või on nad niisuguste maadkasutavate pärisorjade-peremeeste teenistuses - sulased, või elavad juhuslikest allikatest - vabadikud,

¹⁾ ENSV RAKA, f.1865 nim.A1, sü.131-lo, l.4.

²⁾ A.Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk.157.

siis mõisateenijatel ei ole maad ega tegele nad ka põlluharimisega. Mõisateenijad on kas mõisnike, maata aadlike või ametnike teenistuses neile kuuluvatena, nende pärisorjadena. Seega on mõisateenijad maata talurahva esindajad, kelle arvel maatarahva protsent talurahva kuiterviku suhtes kasvab.

Kõigepealt vaatlemegi, milline oli 19. sajandi alguses Urvaste kihelkonnas arvuline suhe nende kahe pärisorjade grupi - mõisateenijate ja põlluharijate vahel.

Kuuenda revisjoni andmetest selgub, et Urvaste kihelkonnas oli 1811. a. a. stal pärisorje-meeshingi 3732, kelle hulgas oli mõisateenijaid 244 ehk 6,37 protsenti talurahva üldarvust. Seitsmenda revisjoni ajal 1816. aastal oli talurahva arv (koos naistega) 8096, kelle hulgas mõisateenijateks oli 319 ehk 3,8 protsenti talurahva üldarvust. Samal ajavahemikul on vähenenud ka meeshingede-mõisateenijate arv, moodustades 1816. aastal 3820 meeshingest 160 ehk 4,1 protsenti. Mõisateenijate erikaalu vähenemine on tingitud eelkõige asjaoludest, et mõisnikud olid sunnitud talude tühjenemise tõttu osa mõisateenijaid taludesse paigutama. Mõisateenijate erikaal põlluharijate rühma suhtes polnud kaugeltki ühesugune kõigis mõisates. Nii oli Urvaste mõisas mõisateenijaid kuuenda revisjoni ajal 8,23 protsenti talurahva üldarvust, Linnamäe mõisas 12 protsenti, Vana-

-Antsla mõisas 5,8 protsenti. Ka seitsmenda revisjoni ajal oli mõisateenijate erikaal mõisates vägagi erinev, olles 1816. aastal talurahva üldarvust Urvaste mõisas 6,3 protsenti, Vana-Antsla mõisas ainult 1,1 protsenti ja Linnamäe mõisas 5,5 protsenti.

1804. aasta talurahvaseadust läbib punase joonena püüe hoida võimalikult kõiki mõisateenijaid Liivimaa pärisorjusliku põllumajanduse sfääris, tõkestades iga ti nende eemaldumist sealt, kuid soodustades nende sinna tagasipöördumist. Sellele eesmärgile on allutatud kõik muu: mõisates asuvaid mõisateenijaid ei lubata müüa ja nende parandamine on kitsendatud; maata pärisorjapidajad võivad oma teenijaid müüa ainult mõisatesse, kuhu nad peavad ka senise omaniku lähimate pärijateta surma korral tagasi pöörduma.

Talupoegade lahus maast müümise keeld, millega balti-saksa ajaloolased ja nende järel ka eesti kodanlikud ajaloolased armastasid uhkeldada kui feodaalisanda omandiõiguse tunduva kitsendamisega, polnud tegelikult vähemalt mõisateenijate osas mingi "heategu maarahvale". See oli ainult mõisnikeklassi vahend mõnede oma kergemeelsete ja võlgadesse sattunud liikmete lõpliku eneselaostamise ärahoidmiseks ja alati likviidse tööjõu tagavara soetamiseks, mida võis vajaduse kohaselt alati kas kulla põlluharijaks suunata või linna rendile anda. Ka mõisateenijate müümine käis tegelikult edasi nii

varjatult kui ka päris avalikult. mõisateenijad jäid mõisniku külge kinnistatuks; märgiti ainult, et nende töötasu ei peaks väiksem olema sulase omast.¹⁾ Samal ajal polnud mõisateenijatel loota mingit materiaalselt toetust vanaduse- või nende invaliidsuse päevil, mistõttu raugastunud mõisateenijad sageli olid sunnitud taludes oma vanadusepäevad kodapoolistena mööda saatma. Täiesti oma otsustada oli mõisnikule jäetud ka küsimus mõisateenijate pantimisest, nende linna üürileandmisest jne. Seega ei andnud 1804. aasta talurahvaseadus ja selle juurde kuuluvad täiendusparagrahvid 1809. aastast midagi peale mõnede algeliste ja sealjuures äärmiselt raskesti realiseeritavate õiguste. Põhimõtteliselt, hoolimata seaduse paragrahvide mõningatest kitsendustest, olid mõisateenijad päritavad ja müüdavad. Seega võib neid kvalifitseerida kui pärisorje, kelle üle olid mõisnike õigused kõige avaramad.

Seetõttu oli ka loomulik, et mõisateenijate kaader oli võrdlemisi vahelduv. Mõisnik võis neid oma suva järgi taludesse paigutada, taludest omakorda võtta endale uusi mõisateenijaid, neid müüa, osta, vahetada, pantida, linna suunata, nekrutiks anda jne. Nii viis von Samson Linnamäe mõisast kaasa toapoisi

¹⁾ V. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lk. 11.

Hansu, kutsari Peedo koos peegade Carli ja Johanniga, tallipoisi Hansu ja karjamehe Johanni koos Carli, Peetri ja Gustaviga.¹⁾ Samuti esines 19. sajandi esimestel aastakümnetel mõisateenijate ostmist ja müümist kihelkonna mitmetes mõisates. Nii müüs Järvere mõisaproua von Moller kirjaliku ostu-müügi lepingu alusel oma mõisateenija Peterburgi.²⁾

Tühjenedud taludesse oli vaja inimesi. Selleks püüdsid mõisnikud sinna paigutada mõisateenijaid, et kindlustada talude poolt mõisa kasuks minevate feodaalkoormiste täielikku täitmist. Nii võib leida seitsmenda revisjoni materjalides Linnamäe mõisas 1816.aastal, et Kechri talu peremeheks on paigutatud endine mõisateenija, aidamees Michel,³⁾ kes siin peremehena ongi surnud 1812.aastal.

Sageli paigutati mõisateenijaid taludesse ka sulastena ja anti nekrutiks. Sellise ebakindla olukorra tõttu oli mõisateenijate seisund väga raske. Sellest pääsemiseks kasutati ka nende poolt sama vahendit, mida kasutasid ohtralt teisedki talurahva grupid - põgenemist. Nii põgenes Truuta mõisast

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2 sü. 131-7, l. 13.

2) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal lk. 284.

3) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2 sü. 132-7, l. 17-18.

1814.aastal mõisateenija Peetri p.Jürka¹⁾.(ainuke oli-
gi kogu mõisas)

Põlluharijad.

Järgnevalt vaatleme teise pärisorjade rühma, põl-
luharijate seisundit 19.sajandi alguses, nende õigu-
si ja omavahelisi suhteid vastavalt kehtivale seadus -
andlusele.

Talu, ehk ka adratalu, kujutas sel ajal enesest ta-
lurahva "oma" majapidamise organisatsiooni, kes seda
oma tööjõuga ja oma inventariga harisid, saades sellest
elatusvahendeid ja teiselt poolt varustades mõisnikku
töökätega mõisamajapidamise olemasolu ja funktsioneerimise
vajaliku eeltingimusena.²⁾ Feodaalset ühiskonda
iseloomustab talurahva, selle ühiskonna kõige arvukama
kihi halastamatu kurnamine, mida võimaldas ühelt poolt
asjaolu, et maa kui peamine tootmisvahend kuulus feodaa-
lidele, teiselt poolt aga asjaolu, et talupoeg oli isik-
likult sõltuv mõisnikust. V.I.Lenin rõhutas, et kui mõis-
nikul ei oleks otsest võimu talupoja isiku üle, siis ta
ei saaks sundida enese kasuks töötama inimest, kes on
maagg varustatud ja töötab oma majandis. Järelikult on
tarvis "mittemajanduslik sundus". Selle sunduse vormid
ja astmed võivad olla kõige mitmekesisemad, alates päris-

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim.2, sü. 132-11, l.1.

²⁾ V.I.Lenin, Teosed, 3.kd., Tallinn 1950, lk.151-152.

orjusest ja lõpetades talupoja seisusliku mittetäieõiguslikkusega.¹⁾

Feodaalne maavaldus mõisate piirides jagunes kahte ossa: 1) mõisamaa, mis haaras hoonetealuse maa ühes aiamaaga: põllud, heinamaa, mets-ning võsamaa ja 2) talumaa, kuhu kuulusid hoonetealune maa ühes õuemaaga, põllud, heinamaa, karjamaa, võsamaa ja mets, kui viimast oli. Nii üht kui ka teist osa harisid talupojad oma tööriistadega. Ainult Ürvaste kirikumõisal polnud endal talupoegi²⁾ ja selle maid pidid harima kihelkonna teised mõisad oma talupoegade, loomade ja inventariga.³⁾

Põlluharijad, s.o. talumaadel elavad ja töötavad talupojad jagunesid omakorda mitmesse erinevasse sotsiaalsesse gruppi - peremeesteks, taluteenijateks ja vabadikeks.

Peremehed.

Peremees, kes oli talul lasuvate ülesannete täitmise organiseerija ja vastutaja, omas mõisniku teiste pärisorjade hulgas tähtsama ja kõrgema seisundi. Uhelt poolt oli ta isandale kuuluva maa valdaja ja kasutaja ja samuti isandale kuuluv pärisori, mille tõttu ta pidi andma tööjõudu mõisasse ning kandma pealepandud kohus-

¹⁾ V.I. Lenin, Teosed 3.kd., Tallinn 1950, lk. 152-153.

²⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2 sü.-d 131-12 ja 132-12.

³⁾ Sealsamas f. 1270, nim. 1, sü.-d 618, 619, 620 ja 635.

tusi, täitma mõisniku ja tema ametnike käske, alluma igakülgsele mõisa kurnamistegevusele, sest "talupoegade lisatöö seisis mõisamaa harimises sellesama inventariga, selle töö produkt läks mõisniku kassuks"¹⁾. Teiselt poolt oli talle õigus antud korraldusi teha ja käske anda teistele talupoegadele - pärisorjadele, - oma "taluteenijatele. Seega suhetes mõisnikuga on taluperemees samasugune pärisori nagu tema "oma" taluteenijagi, kuid maavalda - jana ja tootmisriistade omanikuna on ta viimasest kõrgemal, omades isiklikult mõningaid eesõigusi võrreldes ülejäänud põlluharijate-talupoegadega.

Kahtlemata pakub huvi, kui suur oli see mõningaid isiklikke eesõigusi omav sotsiaalne grupp võrreldes talurahva üldise arvuga Urvaste kihelkonnas. Selleks on meil vajalik jälgida kui suur oli talude üldarv Urvaste kihelkonnas ja paljudes neist olid vaadeldaval perioodil peremehed olemas.

Kuuenda revisjoni andmetel 1811. aasta kohta on raske kindlaks määrata talude arvu kihelkonnas, sest reas mõisates pole selle revisjoni ajal märgitud talude arvu ega ka teisi täpseid andmeid, näiteks peremeeste kohta. Nii pole kuuenda revisjoni ajal talude arvu märgitud. ^{Vana-Angla mõisad} Järjekorra numeratsioon lõpeb

¹⁾ V.I. Lenin, Teosed, 3 kd., lk. 151.

242-ga. Kas see näitab talude arvu, pole päris selge, sest seitsmenda revisjoni ajal 1816. aastal on toodud talude arv hoopis suuremana, nimelt 253.¹⁾ Kas on eelmise revisjoni ajal mõned talud olnud tühjad või on viie aasta jooksul talude arv suurenenud üheteistkümne võrra, selle kohta me revisjonilehtede andmetel täpset vastust ei saa, kuna kuuenda revisjoni ajal pole talude nimesid märgitud. Ka Linnamäe mõisas pole 1811. aastal kuuenda revisjoni ajal talud selgelt eraldatud, numeratsioon lõpeb 30-ga, kuid seitsmenda revisjoni ajal 1816. aastal on antud talude arvuna aga 29.²⁾ Kas siin on vahepeal üks talu mõisastatud või mõned talud liidetud, selle kohta puudub selgus. Talude ligikaudse arvuna võib järelilikult 1811. aastal märkida kuuenda revisjoni andmetel 684 ja 1816. aastal seitsmenda revisjoni andmeid 695.

Talude arvu kõrval tuleb jälgida, kuidas talud olid täidetud peremeestega. ~~See~~ eiin võib tulla mõningaid kõrvalekaldumisi absoluutsest täpsusest, kuid üldist pilti on revisjonilehtede alusel siiski või -malik saada. Nii selgub Vastse-Antsla mõisa kohta, et 1811. aastal on 142 talust kas hoopis ilma või

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 132-2, l. 159.

²⁾ Sealsamas sü. 132-7, l. 24.

siis töövõimetu (unvernõgend) peremehega 17 talu. Loomulik, et mõisniku huvides oli täita peremeestega nii tühjad talud kui ka asendada võimeliste peremeestega töövõimetus peremehed. Vaabina mõisas on samal ajal ilma peremeheta kolm talu -Hawa-Petri, Haidako ja Willema-Ado,¹⁾ Kärgula mõisas 54 talust peremeheta kolm talu. Nii on Merdi-Adami peremees Johann surnud 1800. aastal, poeg Peter 1808. aastal antud nekrotiks, ^{Aksio-} Akso-Johanni talus on peremees surnud 1806. aastal ja talus on ainult endise sulase kümneaastane poeg Johann. Samuti pole peremeest ka Kitzke-Michkli talus.²⁾ Mustja mõisas on kaks talu meesteta, järelkult ka peremeheta.³⁾ Üldse on Ürvaste kihelkonnas kuuenda revisjoni ajal talusid ilma peremeheta kokku 28; seega peremeeste arv võis olla 684-28, s.o. 656. Kahjuks puudub selgus, kui suur oli sel ajal neis taludes naishingede arv, mis annaks selge ülevaate, kas on tegemist tühjenenud taludega või puudus neis taludes ainult meespere.

Talude teatud tühjenemine sajandi esimesel aastakümnel oli ühelt poolt tingitud rahvaarvu tunduvalt vähenemisest sajandi vahetusel eelkõige suure surevuse tagajärjel. Teiselt poolt mõjus talude tühjenemisele kaasa ka põgenemine taludest liiga suurte koormiste tõttu. Esineb ka juhtumeid, kus endine peremees on läi-

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 131-14, l. 2-20.

²⁾ Sealsama s sü. 131-5, l. 4, 7, 8.

³⁾ Sealsama s sü. 131-9, l. 2-9.

nud vabadikuks. Nii on Vaabinas endine taluperemees Koeri Jurri 1811.aastal samas talus vabadikuks.¹⁾

Sellises olukorras püüdis mõisnik talusid täita teistest taludest inimeste ületoomisega või mõisateenijate arvel, et kindlustada kõigist taludest vajalikku tööjõudu mõisapõldude harimiseks ja teiste talul lasuvate kohustuste täitmiseks.

Olukord on kihelkonnas muutunud tunduvalt seitsmenda revisjoni ajaks 1816.aastal, kus ilma tööjõulise meheta on jäänud ainult kolm talu, kuna teistesse taludesse on mujalt inimesi ümber paigutatud kas peremeestena või siis sulasteks.

Sageli paigutati ka sulaseid peremeesteks. Nii oli juba 1811.aastal Linnamäe mõisas peremeesteks Murra talus endine Soe-Jürri sulane Johann, Kolga talus endine sulane John, Vastse-tarre talus peremeheks endine sulane Johann, Keiso talus endine sulane Jahn, Kūpparseppa talus endine sulane Ado, Kolga-Merdi talus endine sulane Jacob,²⁾ kehri talus aga endine mõisa aidamees Michel.³⁾ Samasugust pilti võib kohata ka kihelkonna teistes mõisates.

Mõisnikud püüdsid väita, et taluperemeeste olukord oli muutunud 1804.aasta seaduse alusel palju kindlamaks, et peremehi ei tohtivat enam maa küljest

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim.2 sü.131-14 l.17.

²⁾ Sealsamas, sü. 131-7, l. 5, 7, 8, 9.

³⁾ Sealsamas, sü. 131-7, l. 17-18.

lahutada ega müüa, et peremehed võivat vara koguda, nende koormised on kindlaks määratud ja talust võivat neid välja tõsta ainult raskemate süütegude korral. Tegelikuses unustati see asjaolu, et peremeestel ei olnud ega ei saanudki temal kui pärisorjal olla mingit omandiõigust maale, et oli ainult tinglik ja pärilik maa valdusõigus koos kasutamiseõigusega. Talurahvas, sealhulgas ka peremees, oli ja jäi isiklikult sõltuvaks maaomanikust. mõisnikust. Maaomanik paigutas peremehi ümber oma huvide kohaselt, pidades silmas ainult ühte: kuidas kindlustada talurahva eksploateerimise teel endale suurimat sissetulekut. Eriti lihtne oli ümberpaigutamine seetõttu, et talu raudvara hulka arvati ja pidid tallu jääma peremehe äramineku korral tööloomad, vajalik seeme ja põllutööriistad. Raudvara säilitamise kord ei võimaldanud peremehel kuigi palju oma isiklikku vara koguda. Seega talude valdamiseõigus oli peremeestele teoreetiliseks formeliks, mida mõisnik võis alati oma kasuks tõlgendada. N. Köstner märgib, et vastavalt seadusele võis peremees talu valdamiseõiguse kaotada: 1) kui võlad, mis on tekkinud temast olenematuil põhjustel, talu väärtusest kaks korda suuremaks tõusevad, 2) kui tema vanad võlad, mis enne vakuraamatu sisseseadmist tehtud, kaheksa aasta jooksul makstud ei ole, vaid ülalmainitud normini tõusevad, 3) kui ta liiderlikku elu elab,

hooletu, laisk või joodik on või tööd ei oska teha ja
4) kui ta halva majapidamise tagajärjel endale tarvilikke sulaseid ja tüdrukuid ei oska leida.¹⁾ Sellele lisandus veel rida põhjusi, mida mõisnik võis kasutada peremehe kohalt väljatõstmisel. Ka juba neljast toodud põhjusest võis mõisnik alati leida mõne, mis võimaldas tal igal ajal ebasoovitavast peremehest lahti saada. Loomulik, et sellises olukorras taluperemees kuigi ta võrreldes ülejäänud talurahva massiga oli mõnevõrra eelistatud seisundis, ei saanud end tunda kuigi kindlana. Kui nüüd arvestada, et 1811. aastal oli sellises eelistatud olukorras 656 talupoega, kellele võiks lisada keskmiselt igale ühe poja kui oletatava peremehe järglase, saades seega arvu 1312, siis talurahva (meeshingede) üldarvu juures 3732 moodustaks peremehe seisus kui sotsiaalne grupp talurahva üldarvust ainult 35,7 protsenti. Peremeeste sotsiaalse grupi osatähtsus talurahva üldarvus ei kasvanud oluliselt ka 1816. aastaks, mil peremeeste arv oli kihelkonnas 692. ja kihelkonna talurahva meeshingede arv 3820, moodustades seega 36,2 protsenti. Kuigi peremehe perekonnas meeshingi võis olla ja enamikel juhtudel oligi arvuliselt rohkem, tuleb silmas pidada asjaolu, et peremeeste lapsed olid sunnitud töötama kas oma talus või mine-

¹⁾ N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lk. 9.

ma teistesse taludesse sulastena tööle, mistõttu need oma olemuselt enam sisuliselt ei kuulu peremeeste sotsiaalsesse gruppi.

Talurahva sotsiaalse kihistumise kaudseks näitajaks on ka talude püsimine peremeeste käes, see tähendab peremeeste grupi püsivus. Ka sellele küsimusele saame vastuse hingede revisjoni materjalide põhjal. Et peremehe seisund vaadeldaval perioodil kuigi kindel polnud, sellest oli juttu juba eespool. Nägime, et tühjaks jäänud taludesse paigutati sageli sulaseid peremeesteks, peremehi paigutati ümber teistesse taludesse, nad muutusid vabadikeks jne. Kui kuuenda revisjoni ajal Linnamäe mõisa Wastse-Tarre talus oli peremeheks endine sulane Johann, siis 1816. aastal oli ta uuesti samasse tallu sulaseks paigutatud.¹⁾ Vaabina mõisas toimus ajavahemikus 1811. kuni 1816. aastani peremehe vahetus üheksas talus, mis moodustas 14,3 protsenti talude üldarvust. Kolmel juhul sai peremehe surma järel uueks peremeheks endise peremehe poeg, kuuel juhul on aga tallu tulnud uus peremees. Nii on Hindrigo tallo toodud peremeheks endine Selli talu peremees Johan, kuna Hindrigo endise peremehe poeg Jaan on saanud peremeheks Savisoo tallu.²⁾ Samas mõisas on Hani-Micko tallu pandud uus peremees,

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 132-7, l. 15.

²⁾ Sealsamas, sü. 132-14, l. 28.

kuna endine peremees on vanaks jäänud,¹⁾ ~~wino~~-idole on aga uueks peremeheks paigutatud endine Palle Micko sulane John.²⁾ Samasuguseid peremeeste vahetamisi ja ümberpaigutamisi toimus ka kihelkonna teistes mõisates, ühes vähemal, teises suuremal määral. See oli 1804. aasta seaduse alusel peremehed kui sotsiaalne grupp võrdlemisi ebapüsiv.

Talustehisjad!!!

Põlluharijate teise suure sotsiaalse grupi moodustasid talusulased. Oma olemuselt kuulusid samasse sotsiaalsesse gruppi ka adrapoisid, karjased ja teenijatüdrukud. 1804. aasta talurahvaseadus ja selle 1809. aasta täiendusparagrahvid käsitlesid ka sulaseid ja nende vahetõrki talurahva teiste sotsiaalsete gruppidega. Nii märgitakse 1804. a. seaduses, et suhted abielus sulaste ja peremeeste vahel, see tähendab neile rahapalga, rōivaste ja maa määramist reguleerivad revisjonikomisjonid kooskõlas iga mõisa tavaga, et ka sellele talurahva kihile anda kindlat ja küllaldast ülalpidamist. Vallalised sulased ja teenijatüdrukud on siit aga hoopis välja jäetud. Alles 1809. aasta täiendusparagrahvides on antud sulaste palgamäärad. Palgaks sai sulane ka maad, kuid pidi selle eest peremehe põllul ja ka mõisa-põllul töötama oma hobusega ja omal toidul. Kui aga sulasel hobust polnud, vähenes vastavalt sellele palgaks saadav võsa- ja heinamaa osa. Viimasel juhul pidi peremees varustama sulast tööks, hobusega, vooriskäimiste

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 132-14 l. 33.

²⁾ Sealsamas, l. 33.

puhul aga ka vajaliku hobusemoona ja tavakohase kulu-
rahaga. Vallaline sulane pidi saama peremehelt toidu ,
igal aastal kolm särki, kolm paari linaseid pükse,
ühe linase kitli, kolm paari pastlaid, kaks paari vil-
laseid sukki, ühe paari sokke, iga kahe aasta tagant
villase kuue, paari villaseid pükse, villase kampsuni,
paari jalarätte ning iga nelja aasta järel kasuka.¹⁾
Samas aga märgiti, et neis kohtades, kus mainitud pal-
kasid pole võimalik maksta, määratakse tasumäärad pere-
meeste ja teenijate vahelisel vabal kokkuleppel, mis
pidi läbi vaadatama valda- ja kinnitatama kihelkonna-
kohtu poolt. Sellega püüti kindlustada seda, et palka-
de tõstmise nõudega ei kahjustataks peremeeste ja nen-
de kaudu ühtlasi ka mõisnike huvisid.

Kuigi Urvaste kihelkonnas ei ole nii kuuenda kui
ka seitsmenda revisjoni ajal täpselt antud talurahva
sotsiaalsel seisundil kõigi mõisate osas, on siiski
võimalik sulaste umbkaudne arv kindlaks teha. Sulaste
üldarvu kõrval on võimalik selgitada, kui paljudes ta-
ludes oli sulaseid ja kui palju talusid oli mitme su-
lasega. Toome andmed Urvaste kihelkonna üheksast mõi-
sast järgmise tabeli kujul.

¹⁾ N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi
tekkimine Liivimaal, lk. lo.

Sulaste arv taludes 1811. ja 1816.aastal.

MÕIS	1811.a.			1816.a.		
	Talude arv	Neist sulasega	Sulaste üldarv	Talude arv	Neist sulasega	Sulaste üldarv
Urvaste	35	32	54	35	27	54
Vana-Antsla	253	102	118	253	116	296
Vastse-Antsla	142	82	81	142	86	116
Vaabina	63	50	62	63	45	59
Linnamäe	30	17	20	30	16	16
Kärgula	54	28	30	47	34	42
Koigu	16	9	9	16	13	14
Anne	9	9	11	9	5	7
Truuta	10	7	7	10	7	9
K O K K U	612	336	402	605	349	613

Siit näeme, et vaadeldavates mõisates oli sulasega talude arv 1811.aastal ainult 54,9 protsenti talude üldarvust. 1816.aastaks on sulastega talude arv mõnevõrra kasvanud, moodustades 57,6 protsenti talude üldarvust. Kuigi hingede revisjoni materjalid otsestelt ei kajasta talude suurust, võimaldab sulaste arvu kasvu jälgimine teha väga huvitavaid järeldusi: Kui 1811.aastal tuli nimetatud mõisais keskmiselt iga talu kohta ainult 0,65 sulast, siis 1816.aastal oli talu kohta keskmiselt 1,01 sulast. Samal ajal aga tuli sulaseid omavates taludes 1811.aastal iga talu koh-

ta keskmiselt 1,19 sulast ja 1816.aastal 1,75 sulast. Need andmed näitavad, et ühelt poolt kas polnud osa peremehi suutelised sulast pidama (loomulikult võis mõnedel juhtudel olla põhjuseks ka asjaolu, et sulast polnud vaja oma suure pere tõttu), või olid nende talukohad liiga väikesed sulase pidamiseks. Teisest küljest aga näeme, et sulaste arv kasvab tunduvalt kiiremini kui sulastega talude arv, mis omakorda näitab juba teatud kihistumist (kuigi kaudselt ja veel väga nõrgal kujul) ka taluperemeeste hulgas. Veelgi selgemaks saab see asjaolu, kui vaadelda, kuidas sulased jagunevad arvuliselt talude järgi. Selleks toome andmed Urvaste mõisa talude kohta.

1811.aastal oli vastavalt toodud tabeli andmetele Urvaste mõisas sulaseid 32 talus. nendest ühe sulasega oli 13 talu, kahe sulasega 11 talu, kolme sulasega 5 talu ja nelja sulasega üks talu.¹⁾ 1816.aastal oli aga talude sama üldarvu juures sulaseid ainult 27 talus, kusjuures ühe sulasega talusid oli 11, kahe sulasega talusid kaheksa, kolme sulasega talusid 5 ja nelja sulasega kolm talu.²⁾ Seega näeme, et kui sulastega talude arv on vähenenud, siis pole vähenenud talude arv, kus on kolm ja rohkem sulast, vaid see on ise-

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 131-13.

²⁾ Sealsamas, sü. 132-13.

gi kasvanud. Vähenemine on toimunud just vähemate või majanduslikult nõrgemate talude arvel.

Revisjonilehtede alusel saame ka andmed, palju ühes või teises mõisas oli vallalisi ja palju perekonnaga sulaseid, kusjuures vallaliste hulka on arvestatud ka need sulased, kellel elasid kas ema, õde või vend, kuid teises talus kas taluteenijana, vabadikuna või kodapoolsena. Raskem on seda teha 1811. aasta revisjonilehtede alusel, kuna siis võib kergesti lugeda vallalisteks kõik need sulased, kellel on küll perekond, kuid pole poegi. Seepärast toome andmed seitsmenda revisjoni alusel 1816. aasta kohta. Nii oli Vana-Antsla mõisas 296 sulasest perekonnaga 129 ehk 43 protsenti,¹⁾ Kärgula mõisas 42 sulasest perekonnaga 16, ehk 38 protsenti,²⁾ Koigu mõisas 13 sulasest perekonnaga 5, ehk 38,4 protsenti³⁾. Mõnes mõisas on perekonnaga sulaste protsent veelgi madalam.

Vallaliste sulaste suur protsent kõneleb kahest asjaolust - ühest küljest sulaste noorusest - revisjonilehtedes esineb arvukalt sulaseid neljateistkümnepuni kuueteistkümnepuni aasta vanuses, teisest küljest aga taluteenijate äärmiselt rasketest majanduslikest tingimustest, mis paljudel juhtudel tegi äärmiselt

¹⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 132-2.

²⁾ Sealsamas, sü. 132-5.

³⁾ Sealsamas, sü. 132-6.

raskeks, tihti aga isegi võimatuks perekonna loomise.

Taluteenijate sotsiaalses grupis moodustavad teise arvuka rühmituse teenijatüdrukud, kelle kohta on 1804.aasta talurahvaseaduses ja 1809.aasta täiendusparagrahvides avaldatud ainult palga suurus (jällegi ülemäärana): teenijatüdruk või sulaselesk said aastas 25 naela linu, 1,25 hõberubla; Kui peremees ei pea teenija või sulaselese jaoks kaht lammast, siis pidi ta selle asemel andma 5 naela villu. Samuti pidi peremees andma toidu teenija lehma jaoks koos oma loomadega. Peale selle sai sulaselesk või teenijatüdruk peremehelt toidu.¹⁾

Teenijatüdruid oli taludes võrdlemisi arvukalt. Nii oli seitsmenda revisjoni andmetel Vana-Antsla mõisas teenijatüdruid 1816.aastal 128.²⁾ Kärgula mõisas oli samal ajal teenijatüdruid 22³⁾ ja Koigu mõisas 6⁴⁾ ning Mustja mõisas 4⁵⁾.

Teistes mõisates pole märgitud naiste sotsiaalset seisundit, vaid üksikute naiste kohta, kes ei kuulu peremehe perekonda, on märgitud „naine“ (weib).

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 270.

2) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 132-2, l. 14-159.

3) Sealsamas, sü. 132-5, l. 2-23.

4) Sealsamas, sü. 132-6, l. 2-9.

5) Sealsamas, sü. 132-10, l. 3-10.

Kuid selle alusel ei saa alati kindlalt otsustada, kas tegemist on nimelt teenijatüdrukuga.

Sama on kehtiv ka karjaste kohta. Karjased on märgitud Vana-Antsla ja Koigu mõisate revisjonilehtedes. Nii on 1816.aastal Vana-Antsla mõisa taludes 89 karjast,¹⁾ Koigu mõisa taludes 6 karjast.²⁾ Peale selle on mitmetes taludes märgitud ka adrapoisse, nagu Vana-Antslas, Vastse-Antslas jt. mõisates, kuid nende üldarv on siiski väike.

Sulaste ja teenijatüdrukute lapsed nende vanusekohasel töölerakendamisel karjastena, sulenoppijatena jne. pidid saama peremehelt vajalikud rõivastusesemed, jalatsid ja toidu.

Kuigi 1809.aasta täiendusparagrahvides on sätteid, mis kajastavad taluteenijate sotsiaalse erikaalu teatud tõusu, nagu näiteks see, et ühtki töötajat ei tohi ööpäevas üle kaheteistkümnepäevase tunni tööle sundida, ei peetud sellest tegelikult peaaegu kunagi kinni. Kuigi sulastel oli aktiivne ja passiivne valimisõigus vallakohutute valimistel, ei olnud taluteenijatel oma tööjõu kasutamise suhtes mingeid avaramaid võimalusi. Ainukeseks uuenduseks oli nüüd see, et nüüdsest peale anti teenijate jaotamine talude vahel vallakohtu kompetentsi.

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 132-2, l.14-159.

2) Sealsamas, sü.132-6, l. 2-9.

mõisniku seisukohalt oli täiesti ükskõik, missugusest talust kõnesolev teenija mõisas tööl käis. Sulaste valitud vallakohtu liige sai vaevalt läbi suruda jaotatavate teenijate eneste soove, kuna arvuline ülekaal vallakohtus oli peremeeste ja mõisa poolel.

Vaadeldaval perioodil ongi taluteenijate ümberpaigutamine võrdlemisi arvukas, kusjuures nagu nägime, esines ka paljude sulaste peremeheks paigutamist. Siit järeldub, et vaatamata talurahva jagunemisele erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse polnud nende püsimine ühes või teises grupis hoopiski kindel. Esines juhtumeid, kus sulane, abielludes peremehe lesega, on jäänud samasse tallu peremeheks, teiselt poolt polnud ka harukordsed sellised juhud, kus sellise abielu tagajärjeks oli uue peremehe tallu toomine ja peremehe lesk sattus nüüd sulaseseisusesse samas talus või viidi koos oma sulasest abikaasaga hoopis teise tallu.

Vabadikud.

Arvuka sotsiaalse grupi põlluharijate talurahva hulgas moodustavad 19. sajandi esimestel aastakümnetel vabadikud. Vabadikele on 1804. aasta seaduses osutatud tähelepanu selles peatükis, milles reguleeriti talupoegade koormisi. Seadus lähtus Liivimaa pärisorjusliku põllumajanduse säilitamise ja kindlustamise eesmärgist, püüdes mõisnike tulude suurendamiseks ära kasutada se-

nisest suuremal määral ka vabadikke. Seaduses mõistetakse vabadike all niisuguseid talupoegi, kellel ei ole maad ja kes ei kuulu ühegi talu teenijate hulka, ei kannu mitte mingisuguseid koormisi ja on raskuseks mõisale.¹⁾

Tegelikult polnud vabadiku põhitunnuseks see, et neil igal juhul puudus maa, vaid, et nende otseses kasutuses ei olnud mõisa kasuks feodaalrendiga koormatud maad (talud). Seega mitte olles peremeesteks või alalisteks teenijateks, olid vabadikud sunnitud elama juhuslikust tööst päevilistena, pidama mõnda käsitööametit, või harima salaja mõnda maalapikest mõisametsas, või said selle peremehelt kasutamiseks. Vabadike hulgas oli arvukalt leski, vigaseid ja ka kerjusi.

Seega võib vabadikud jagada vähemalt kolme gruppi: 1) maata, iseseisva majapidamiseta ja kindlat elukohta mitteomavad vabadikud, 2) manukad, kes teenisid sulase või tüdrukuna pikemat aega mõnes talus ja said talust selle eest kasutamiseks tüki maad ja 3) iseseisva majapidamisega ja väikest maalapikest omavad pärandatava vabadikukoha pidajad.²⁾ Piirjoon vabadike ja teenijate vahel oli väga suhteline. Näiteks nimetati meest, kes oli taluperemehe alatises teenistuses, sulaseks, kuid tema käsitööst elatuvat naist vabadikuks.

¹⁾ A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 182.

²⁾ Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., toimetaja J. Kakk, Tallinn 1960, lk. 444.

Urvaste kihelkonnas oli kuuenda revisjoni ajal 1811.aastal märgitud Vaabina mõisas üks vabadik,¹⁾ Anne mõisas üks vabadik,²⁾ Urvaste mõisas kaheksa vabadikku³⁾ ja Koigus üks vabadik.⁴⁾ Seitsmenda revisjoni ajal 1816.aastal oli Vaabina mõisas kolm vabadikku,⁵⁾ Anne mõisas kaks vabadikku⁶⁾ Urvaste mõisas kaheksa vabadikku⁷⁾ ja Koigu mõisas üks vabadik. Kahtlemata oli vabadikke ka teistes mõisates ja võibolla isegi arvukamalt, kuid revisjonientedes igatahes märkmed puuduvad. Realegi oli vabadiku olukord äärmiselt ebapüsiv; teda võidi paigutada tallu peremeheks, kuid võis ka vastupidi, et peremees muutus vabadikuks, nagu me varem juba nägime.

kuigi 1804.aasta talurahvaseaduses märgitakse, et vabadikud ei kannu mingisuguseid koormisi ja on raskuseks mõisale, siis tegelikult polnud asi kaugeltki nii. Nii on teateid juba 18.sajandi seitsmekümnendatest aastatest, et vabadikud tegid mõisale igal nädalal kuni kaks päeva tööd, kusjuures neid nn. vabadikupäevi tehti

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim.2, sü. 131-14, l. 2-18.

2) Sealsamas, sü. 131-1 a, l.2-3.

3) Sealsamas, sü. 131-13, l.2-9.

4) Sealsamas, sü. 131-6, l. 2-7.

5) Sealsamas, sü. 132-14, l. 2-46.

6) Sealsamas, sü. 132-1, l. 2-7.

7) Sealsamas, sü. 132-6, l. 2-9.

üldiselt ilma mingi vastutasuta.¹⁾ Samas näitab A.W.Hupel, et vabadike lastest kasvavad sulased ja tüdrukud või kasitöölised; töövõimelisi vabadikke saab peremehe- ta jäänud taludesse peremeheks panna, samuti kõrtsmikeks, möldriteks, kalameesteks, ehitustöolisteks jne; karjamõisates võib neid moonameestena tööle rakendada, millisel juhul nad täiesti asendavad taludest saadavat tööjõudu.²⁾ Seetõttu polnud mõisnikele vabadike olemasolu mingiks raskuseks, vaid tuli ainult kasuks.

Mõnevõrra vähendasid vabadike arvu 1804.aasta seaduse sätted, mille järgi mõisnik pidi püüdma rakendada vabadikke põlluharimisele, andes neile võimaluse korral maatüki, või paigutada neid sulastena tööle tööjõudu vajavatesse taludesse, samuti võis mõisnik rakendada vabadikke tööle mõisas kihelkonnakohtu poolt kindlaks määratud palga eest. Vabadikud olid täiesti mõisnike meelevalda all, nende õiguslik olukord halvenes tunduvalt mõisniku kasuks, kellel nüüd oli seadusandlik tunnus vabadike teokohustusele, mida praktikas aitas elu viia peremeestest ja sulastest koosnev vallakohus.

Ka 1809.aasta täiendusparagrahvid jätkasid ja tugevdasid pealetungi vabadikele. Täiendusparagrahvide alusel võisid peremehed vabadikke võtta endile ülemää-

¹⁾ A.W.Hupel, Oekonomisches Handbuch..., I Th., Riga 1796, lk. 122.

²⁾ Sealsamas, lk. 121-123.

rasteks sulasteks mõisatöödel kasutamiseks, samuti nõuti nekrutite andmise kohustuse täitmist eelkõige vabadike hulgast ja alles seejärel põlluharijate teisest gruppidest.¹⁾ Vabadike ühest mõisast teise paigutamise luba kujunes sisuliselt nende ostu-müügi tehinguks, tingimusel, et uues asukohas pidi vabadik pandama peremeheks. Samuti määrati nüüd seaduses kindlaks, et vabadik pidi teole käima ühe päeva nädalas, kusjuures vabadikunaine pidi jüripäevast mihklipäevani tegema tegu ühe päeva nädalas.²⁾ Seega olid ka vabadikud suuremal või vähemal määral allutatud ekspuaterimisele mõisa poolt.

Õmaette on märgitud paljudes revisjonilehtedes veel üks põlluharijate sotsiaalne alagrupp. Selle saksakeelne nimetus on "Einwohner", millise termini L. Leesment on tõlkinud kõruliseks.³⁾ Viimast sõna aga Lõuna-Eestis ei tunta. Küll on kasutusel "manukas" ja veelgi rohkem "kodapoolne", viimast on kasutatud isegi omaaegses eestikeelses asjaajamises, näiteks Vana-Antsla vallakohtu protokolliraamatutes. Kodapoolseid leidub arvukalt 19. sajandi alguses mitmetes Urvaste kihelkonna mõisates. Nii on Vana-Antsla mõisas kuueenda revisjoni ajal kodapoolseid märgitud 64, seitsmenda revisjoni ajal loo⁴⁾ Kärgula mõisas on vastavad ar-

¹⁾ A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 270.

²⁾ N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lk. 12.

³⁾ L. Leesment, Perekonnanimede panekust talurahva vabastamisel, eriti Saardes, Tartu 1940 lk. 6.

⁴⁾ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 131-2 ja 132-2.

vud 4 ja 16¹⁾. Samuti on kodapoolseid märgitud ka Koigu ja Truuta mõisates. Kodapoolsed võivad moodustada vabadike ühe allrühma, või olla tol perioodil isegi samastatud vabadikega. Seda arvamust kinnitab ka asjaolu, et Vana-Antsla mõisas, kus kodapoolseid oli väga arvukalt, pole ei kuuenda ega ka seitsmenda revisjoni ajal märgitud ühtegi vabadikku. Sama on kehtiv ka Kärjala mõisa kohta. Et kodapoolsed või manukad olid väga lähedased vabadikele ja paljudel juhtudel ei saagi neid üksteisest rangelt eraldada, seda näitab ka Eesti NSV ajaloo lugemikus antud definitsioon vabadike kohta, millest oli eespool vaadeldud. Nii vabadikud kui ka kodapoolsed suurendasid kihelkonnas maata põlluharijate arvu, andsid taludele ja selle kaudu ka mõisale vajalikku tööjõudu, sest paljud vabadike ja kodapoolsete täiskasvanud tütreid ja pojad olid kas samas või teistes taludes tööl sulastena, teenijatüdrukutena, adrapoistena või karjastena.

Vabad inimesed.

Vabu inimesi esines 19. sajandi esimestel aastakümnetel Urvaste kihelkonna mõisates äärmiselt harva, mistõttu nende kui omaette sotsiaalse grupi erikaalust ei saa õieti juttu olla. Nii on märgitud kuuenda revisjoni

¹⁾ ENSV RAKA, f.1865, nim.2 sü. 131-5 ja 132-5.

ajal Urvaste mõisa revisjonilehtedes, et 1801.aastal on vabaks lastud kangur Hans koos poja Christianiga, 1804.aastal aga mõisateenija Peep, kusjuures üldse on selles mõisas vabaks lastud ajavahemikus 1795.-1811. aastani 12 inimest.¹⁾ Kõik need inimesed on mõisast lahkunud, sest seitsmenda revisjoni ajal ei ole Urvaste mõisas ühtegi vaba inimest märgitud. Kuuenda revisjoni ajal on ka Anne mõisas märgitud üks vaba inimene - kõrtsmik Johan Birkenbaum, kes on siia tulnud teisest mõisast.²⁾ Revisjonilehtede alusel ei saa aga teada, millised on nende inimeste vabakslaskmise põhjused. Samuti ei tea, milline on nende edaspidine käekäik, sest samas mõisas nad enam polnud.

x x x x x

Talurahva jagunemine erinevatesse sotsiaalsetesse rühmitustesse näitab, kui suur oli kihelkonnas 19.sajandi esimestel aastakümnetel maata talurahva arv. Maata talurahva moodustasid sulased, teenijatüdrukud, karjased, adrapoisid, vabadikud ja kodapoolsed, kelle arv kihelkonnas oli tunduvalt suurem kui maad valdavate talupoegade - peremeeste - arv. Kui Eesti NSV ajaloos märgitakse, et 19.sajandi alguses moodustasid vähivimaal maata palgaliised üle poole kogu talurahvast,³⁾ siis urvaste kihelkon-

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 131-13, l. 1.

2) Sealsamas, sü. 131-1a, l. 2.

3) Eesti NSV Ajalugu, toimetanud G.Naan, Tallinn 1957, lk.167.

nas oli maata talurahva protsent veelgi suurem, kuna peremeeste erikaal, nagu me eespool märkisime, moodustas kõigest 35-36 protsenti talurahva üldarvust.

Talurahva sotsiaalne kihistumine kutsus esile vastuolude kujunemise taluteenijate ja suuremate talude peremeeste vahel, mida omakorda püüdsid mõisnikud ära kasutada oma huvides. Siiski ei olnud sel ajal veel need vastuolud põhilised, sest ränk pärisorjuslik surve ühendas veel kogu talurahvast mõisnike kui oma ühise vaenlase vast.

III

TALURAHVA SOTSIAALNE KIHISTUMINE URVASTE KIHELKONNAS PÄRAST TALURAHVA VABASTAMIST

19. sajandi esimestel aastakümnetel laienes üha rohkem kaubalis-rahaliste suhete sfäär Liivimaa põllumajanduses. Kasvas teravilja tootmine müügi ots- tarbeks, kusjuures kogu põllumajandusliku tootmise lõppeesmärgiks seati võimalikult suuremate rahaliste tulude saamine. Ettevõtlikumad mõisnikud hakkasid tegema kulutusi tootmise tõstmiseks, soetama mõisale tööriistu, muretsema paremat viljaseemet ja pidama täpsemat arvestust tööjõu kasutamise kohta. Hakati kasvatama kartulit. Arenes lambakasvatus ning koos sellega ka põldheinakasvatus.

Ent üsna varsti selgus, et ratsionaliseerimiskatsed ei saa anda rahuldavaid tulemusi. Äpardumiste peamiseks põhjuseks oli pärisorjuse olemasolu. Põllumajanduse ümberkorraldamine nii mõisates kui ka taludes osutus vägagi piiratuks ja poolikuks. Uuenduste läbiviimiseks vajab mõis tunduvalt rohkem tööjõudu kui 1804. aasta seaduse järgi võis taludest saada, vabapalgalisi oli aga olemas ainult üksikuid.

Talumajanduse arengut takistas omakorda äärmiselt suur teokoormus. Koos teoorjusliku tootmisviisiga püsis edasi vananenud tehnika põllumajanduses, püsis äärmiselt madal tööviljakus.

1804.aasta seaduste kehtestamisega seaduspärastatud iganenud tootmissuhted pidurdasid tootlike jõudude arengut. Nende seaduste abil ei suutnud mõisnikud kasvavaid majanduslikke raskusi ületada. See oligi umbsõlm, mis takistas nii mõisaku kui ka talumajapidamise arengut. Pikkamisi hakati mõistma, et põllumajanduse ümberkorraldamist selle tulukuse tõstmiseks ei saa tagajärjekalt teostada enne, kui pole tootmisorganisatsioon, tootmissuhted reorganiseeritud.

1804.aasta talurahvaseadus ei saavutanud oma eesmärki ka selles osas, et talurahva ja mõisnike vahekordade reguleerimise kaudu nõrgestada talurahva klassivõitlust. Tegelikult jätkus talurahva rahulolematuse kasv, puhkedes kord siin, kord seal avalikuks väljaastumiseks teoorjuse vastu.

Nii Balti aadlile kui ka tsaarivalitsusele oli selge reformide teostamise vajalikkus, et selle kaudu ära hoida klassivõitluse teravnemist ja kõrvaldada põllumajanduse arengut pidurdavad takistused.

Liivimaa talurahvale isikliku vabaduse andmise tähtsamaks põhjuseks oligi talurahva kasvav liikumine

ja mõisnike hirm oma talurahva ülestõusude ning põgenemiste ees. Samal ajal oli mõisamajanduse tulukuse tõstmine võimalik ainult toodangu tunduva tõstmise teel, millele takistuseks oli aga pärisorjade äärmiselt madal tööviljakus. V.I. Lenin rõhutab, et kaubamajanduse ja kapitalismi arenemine teeb absoluutse paratamatusega lõpu feodaalsetele latifundiumidele kui pärisorjuse jäänustele, kusjuures pärisorjuse jäänuseid võivad kaduda nii mõisamajandite ümberkujundamise teel kui ka mõisnike latifundiumide hävitamise teel, s.o. reformi teel ja revolutsiooni teel.¹⁾ Nii Balti aadel kui ka tsaarivalitsus pooldas esimest, s.o. reformide teed, kus "kodanlik arenemine võib toimuda eesotsas mõisnike suurmajanditega, mis muutuvad järkjärgult üha enam kodanlikeks, mis järkjärgult asendavad eksploateerimise feodaalsed meetodid kodanlikega."²⁾

Talurahva vabastamine toimuski Eestimaa kubermangus 1816.aastal ja Kuramaal 1818.aastal.³⁾ Kuna talurahva vabastamine naaberkubermangudes avaldas

1) V.I. Lenin, Teosed, 13.kd., lk. 211.

2) Sealsamaš, lk. 211.

3) P. S. Djaštšenko, NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu, I kd., Tallinn 1957, lk. 522.

suurt mõju ka Liivimaa talurahvale, oldi Liivimaal sunnitud kiirustama pärisorjuse kaotamisega.

Esimesena tõstatas ametlikus korras küsimuse talurahva vabastamisest Liivimaal Tartumaa mõisnike kreisisaadik Samson von Himmelstiern, kes 1.aprillil 1818.aastal esitas Liivimaa maanõunike kolleegiumile ettepaneku, milles rõhutatakse, et talupoegadele isikliku vabaduse andmine piiramatu maaomandi reserveerimise tingimusel on mõisnikele mittemeti otstarbekas ja tungivalt vajalik. Tsaar kinnitas seaduse 26.märtsil 1819.aastal, kuid talurahvale avaldati see alles 12.märtsil 1820.aastal.¹⁾

Seega oli talurahvas Baltimaades vabastatud, kuid vabastatud ilma maata. See tähendas asumist põllumajanduse arengu preisi teele, kus "feodaalne mõisamajandus kasvab aeglaselt ümber kodanlikuks, junkurlikuks, määrates talupojad aastakümneteks kõige piinarikkamateks eksproprieerimisele ja orjusele, kusjuures eraldub väike vähemus "grossbauereid" ("suurtalunikke)".²⁾

1819.aasta Liivimaa talurahvaseadus oli välja töötatud Eestimaa 1816.aasta talurahvaseaduse ees -

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 355.

2) V.I. Lenin, Teosed, 13. kd., lk. 211.

kujul. Nende seadustega määrati talupoeg isiklikule vabakslaskmisele. Koos talurahva vabastamisega anti nendele ka perekonnanimed. Talupoegi ei tohtinud enam müüa ega osta, ta võis lepinguid sõlmida, vallas- ja kinnisvara (kuid mitte mõisaid) omandada. Mõisnike ja talupoegade vaheliste suhete aluseks pidi saama kahepoolne vabatahtlik kokkulepe. Talupojale keelati aga vaba elukutsevalik: ta võis tegelda ainult põllutööga ning ta elukoha muutmine ja selleks vajaliku passi saamine jäeti sõltuvusse mõisnikust.

Samal ajal kuulutati kogu talumaa mõisniku täielikuks omandiks. 1819. aasta seadusega riisuti mõisnike poolt talupoegadelt talumaade piiramatu valdus- ja kasutamisosigus, kuna maaomandi õigusest olid talupojad ilma jäänud juba pärisorjuslikku sõltuvusse sattumisel. Senine feodaalilmega maaomandus muutus nüüd oma juriidiliselt struktuurilt kapitalistlikuks maaeraomandiks. Talupoegadel tuli nüüd talusid mõisniku käest rentida "vabas võistluses" kujunenud rendihindadega. Elukutse ja elukoha vaba valiku võimaluse puudumine tegi aga "vaba võistluse ja vaba lepingu" põhimõtte julmaks irvitamiseks talupoegade suhtes. V.I. Lenin rõhustab, et "teoorjusest vabastatud" talupoeg tuli

reformaatori kätest välja niivõrd rusutuna, paljaks koorituna, alandatuna ja oma maalapi külge seotuna, et talle (ie) jäänud muud üle, kui "vaba - tahtlikult" teorjaks minna. Ja maamees hakkas harima oma endise härra maad, "rentides" temalt "... omaenda maad ..." ja müües end talvel - nälgiva perekonna jaoks laenatud vilja eest - suvis-tele töödele." 1)

1819.aasta seadus avas senistele pärisorja pidajatele võimalused üleminekuks kapitalistliku- le tootmisele mõisamajanduses. Need võimalused ei saanud aga täiel määral kohe tegelikkuseks selle- pärast, et seaduses ja tegelikes suhetes säilita- ti veel paljugi endisest pärisorjuslikust korrast, eriti teorendi ja mõisa poliitseilise võimu kujul.

Üleminek kapitalistlikule tootmisele ei saa- nudki sündida järsku, kuna esiteks polnud veel olemas kapitalistlikuks tootmiseks nõutavaid tin- gimusi ja teiseks oli vana teorjuslik majandus - süsteem ainult öönestatud, kuid mitte lõplikult hävitatud. 2)

Kui ühelt poolt jäi talupoegade vabadus te- gelikkuses piiratuks ja ebatäielikuks, siis tei - selt poolt vabanesid mõisnikud kõigist senistest- ki vähestest kohustustest talupoegade vastu juba seaduse avaldamisest alates. Talurahvale isikliku

1) V.I. Lenin, Teosed, 4.kd., lk. 378.

2) V.I. Lenin, Teosed, 3.kd., lk. 153.

vabaduse andmisega oli aga mõisnikel aega küllalt. Vabakslaskmine pidi toimuma alles mitmeaastase ettevalmistusaja järel ja siiski grupphaaval (neljas rühmas), millele lisandusid rea aastate jooksul sellegi vabaduse olulised kitsendused liikumisel kubermangu piirides, rääkimata väljapoole asumisest. Nii "vabastati" Liivimaal pool taluperemeestest 1823.aasta jüripäeval, teine pool järgmisel aastal; pool taluteenijatest 1825.aasta jüripäeval, ülejäänud koos mõisateenijatega 1826.aastal. Kolme esimese vabaduseaasta jooksul piirnes liikumisvabadus oma kihelkonna- või patrimoniaalalaga, kusjuures "lõpliku vabaduse" - liikumisõiguse kubermangu piirides mõisniku ja vallakohtu loal said talupojad alles 1832.aastal. 19.sajandi esimese veerandi lõpul ja teisel veerandil kasvas elanike arv Urvaste kihelkonnas, alles kaheksanda revisjoni andmetel 1834.aastal 9887 ja üheksanda revisjoni andmetel 1850.aastal 10417.¹⁾ Elanike

1) Mõnevõrra teised andmed on toodud teoses "Võrumaa", kus lk. 379, on näidatud Urvaste kihelkonna hingede arvuks 1832.aastal 9130, 1837.aastal 8740, 1844.aastal 9185 ja 1850.aastal umbes 8400. Mainitud andmete juures pole aga viidet, millisest allikast nad pärinevad. Samuti pole selge, millest on tingitud nii suur elanike arvu kõikumine. Revisjonilehtedest nähtub, et sel perioodil oli elanike arvu suurenemine kihelkonnas ilmne peamiselt loomuliku juurdekasvu, osalt ka teistest kihelkondadest tulnukate arvel.

arvu suurenemine mõjus soodsalt põllumajanduse arengule. Mõisates arenes lambakasvatus, laienes põldheina ja kartulikasvatus. Suurenes viina põletamine nii teraviljast kui ka kartulitest. Elanikkonna arvulise kasvu juures kihelkonna ulatuses on sajandi teisel veerandil märgatavad nihked talurahva sotsiaalsete gruppide omavahelistes suhetes.

Eelkõige nähtub revisjonilehtedest, et kihelkonnas hakkas pidevalt vähenema mõisateenijate erikaal talurahva hulgas, ja seda eriti sajandi esimese poole lõpuks, kui algas üha laialdasem talumaade üleviimine raharendile ning vabapalgaliste kasutamine mõisates. 1819.aasta seadus rääkis mõisateenijate kohta väga vähe. Nagu juba märgitud, vabastamisel olid nad viidud ühte kategooriasse taluteenijatega, kusjuures nende vabastamine pidi toimuma koos taluteenijate teise poolega, s.o. 1826.aasta jüripäeval.

Kui kaheksanda revisjoni ajal 1834.aastal oli mõisateenijate protsent talurahva üldarvust veel sama kui seitsmenda revisjoni ajal 1816.aastal, nimelt 3,8 protsenti, siis oli see peamiselt üksikute mõisate arvel, kus mõisateenijate protsent oli tunduvalt suurem kui kihelkonna keskmine. Nii oli 1834.aastal mõisateenijate protsent talurahva

üldarvust Urvaste mõisas 8, Vaabinas 7, Kärgulas 8,8, Annemõisas 12,5 ja Lillemõisas koguni 15. Samal ajal oli Vana-Antsla mõisas mõisateenijaid ainult 1,3 protsenti talurahva üldarvust, kuna Koigu ja Truuta mõisates ei ole revisjonilehtede andmetel sel ajal mitte ühtegi mõisateenijat.

Hoopis väiksemaks oli aga mõisateenijate arv jäänud üheksanda revisjoni ajaks 1850.aastal olles ainult 186 ehk 1,8 protsenti talurahva üldarvust kihelkonnas. Nii oli Vaabina mõisas 1834. aastal 61 mõisateenijat,¹⁾ 1850.aastal ainult 20 ehk 1,8 protsenti talurahva üldarvust.²⁾ Revisjonilehtedest nähtub, et meessoost mõisateenijatest on ^{siin} sellel ajavahemikul surnud viis mõisateenijat, Vana-Antslasse siirdunud kaks, Valka kaks, Vastse-Antslasse üks, Arulasse üks, mujale kolm, kolooniasse saadetud üks - Johann Mats 1836.aastal, kuna viie mõisateenija nime taga on märkus "excludirt." Vana-Antsla mõisas oli mõisateenijate arv vähene - nud samal ajavahemikul 47-lt 20-le,³⁾ moodustades talurahva üldarvust ainult 0,6 protsenti, Lillemõisas 27-lt 4-le,⁴⁾ moodustades talurahva üldarvust

1) ENSV RAKA f.1865, nim.2, sü. 133-15, l. 43.

2) Sealsamas, sü. 134 - 14, l. 1-2.

3) Sealsamas, sü. 134 - 2, l. 160.

4) Sealsamas, sü. 134 - 8, l. 1-13.

2,1 protsenti. Möisateenijate arvu vähenemine on toimunud ka teistes möisates. Peale arvulise vähenemise paistab silma möisateenijate hulgas ka nende suur liikuvus ühest möisast teise nii oma kihelkonna ulatuses kui ka kaugematesse paikadesse. Loomulikult kasutasid möisateenijad võimalust liikumiseks ühest möisast teise, et otsida endale paremaid teenimisvõimalusi, või püüdsid kasutada võimalust linnadesse siirdumiseks.

Pöllumehed.

Ka pärast 1819.aasta talurahvaseadust jagunesid põllumehed talupojad kolme põhigruppi: 1) talupojad-peremehed, kes rentisid möisnikelt talud, moodustasid peremeeste põhigrupi, 2) taluteenijad, keda peremehed saatsid nii möisasse teokohustuste täitmiseks kui ka kasutasid oma talumajapidamises ja 3) arvukas maata talupoegade-vabadike grupp, kes elasid suures osas juhuslikest sissetulekutest.¹⁾

1819.aasta seaduses käsitletakse talupere-meestena seda osa talurahvast, kes maade, kalastamise või muude rannahüviste kasutamise eest on kohustatud kandma teatud koormisi vakuraamatute järgi.²⁾ Samuti arvati peremeeste kategooria hulka ka

1) Ю. Ю. Саж, *Крестьянские волнения 1858 г. в Эстонии*, "История СССР" 1958, № 3, lk. 134.

2) А. Траат, *Талурхва õiguslik olukord Liivimaal*, lk. 388.

talumajapidamist juhtivad lesknaised.

Taluperemehe ja mõisniku vahekorra ainsaks juriidiliseks väljendajaks pidi saama kahepoolne vabatahtlik kokkulepe rendilepingu näol, mille tähtaeg oli piiratud viiekümne aastaga. Teisest küljest oli aga taluperemees kuni esimese rendilepingu sõlmimiseni kohustatud säilitama talu raudvara. Lahkudes talust pidi peremees selle üle andma: 1)vajalikul viisil haritud ja külvatud rukkipõlluga, 2)küntud kesapõlluga, 3)korrastatud taradega või nende parandamiseks vajaliku materjaliga, 4)võsast puhastatud heinamaadega, 5)heas korras olevate hoonetega, 6)vajaliku hulga puude või hagudega rehe kütteks. Samuti pidi peremees lahkudes jätma tallu sõnniku, heinte, põhu jm. ülejäägid.¹⁾ See kõik tegi peremehel talust lahkumise äärmiselt raskeks ja mõisnik võis rendilepingu sõlmimisel oma tingimused kaunis kategooriliselt esitada, sest paljud peremehed, kes raskete renditingimuste tõttu soovisid lahkuda, ei suutnud talu hoida üleandmisel nõutavas olukorras. Koos elanikkonna arvulise kasvuga ei suurenenud aga pärast 1819.aasta talurahvaseadust peremeeste kui sotsiaalse grupi erikaal talurahva hulgas.

1) A.Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 396.

Kõigepealt ei suurenenud kihelkonnas talude arv 19. sajandi teisel veerandil. Kui 1816.aastal oli Ur - vaste kihelkonnas 695^{talud}, siis üheksanda revisjoni ajal on kihelkonnas talude arv jäänud umbes samaks, kusjuures mõnedes mõisates on see isegi vähenenud. Nii vähenes Vana-Antsla mõisas talude arv kuue võrra, kuna ajavahemikus 1816.-1834.aastani oli siin mõisastatud kaks Matzi ja neli Kollino talu,¹⁾ milledest rajati Kollino karjamõis, Urvastes mõisastati Ruhingo ja Hansi talud. Samal perioodil on mitmed talud ka mujal kaotatud, nagu Vaabtnas Dobra - Mango talu, Anne mõisas Ojaverre talu jne. Mitmed talud on liidetud, nagu Sõmerpalus Willemä ja Warrese talud. Samuti on talusid liidetud Lilledmõisas ja Järveres. Teisest küljest on Kärgula mõisas kuus talu kahe peremehega ja üks talu koguni kolme peremehega juba 1834.aastal, mis näitab, et siin on suuremad talud poolitatud.²⁾ Kui arvestada endiselt peremeestena peremeest ja perepoega, siis tuleks peremeeste grupi suurus 1390, mis moodustas 1850. aastal meeste üldarvust kihelkonnas (4945) umbes

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 133-2, l. 43-44.

2) Sealsamas, sü. 133-5, l. 8-21.

28,1 protsenti. Kui me aga arvestaksime peremeeste sotsiaalse grupina iga talu kohta kaks meest - peremees ja perepoeg ja kaks naist - perenaine ja peretütar, saaksime grupi suuruse 2780, mis moodustaks kihelkonna talurahva üldarvust (10417) veelgi väiksema protsendi - 26,7. Taoliseks arvestuseks on tegelikult alus, kuna laialdaselt esines nähtus, et taluperemehe vennad ja õed ning nooremad pojad ja tütreid olid tavaliselt samas talus sulaste ja tüdrukutena tööle rakendatud, samuti teolisteks ja vaimudeks mõisas.¹⁾ Seega taluperemeeste kui sotsiaalse grupi erikaal talurahva hulgas näitas vähenemise tendentsi ja meil on täielikult õeld, et maata talurahva arv suurenes pidevalt.

Seoses "vaba võistluse" alusel sõlmitavate rendilepingutega vaheldusid taludes peremehed kannis sagedasti. Sageli oli mõisal peremeeste saamisega tõsiseid raskusi, mida näitab asjaolu, et paljud talud olid pikemat aega tühjad või siis olid nendes ainult üks-kaks vana inimest, kellelt loomulikult polnud võimalust saada teorenti mõisa poolt soovitud ulatuses. Seetõttu oli mõis mõningatel

1) ENSV ajalugu, I kd., lk. 498.

juhtudel sunnitud isegi teatud mõõndusi tegema uue peremehe tallu paigutamisel. Huvipakkuv on selles osas Vana-Antsla mõisa valitseja leping taluperemehe Matzi Andrusega 4.veebruari 1822.aastal. Kuna Matzi talu mõisastati, paigutati Andrus peremeheks Iwaske Mihkle tallu. Leping sõlmiti Vana-Antsla vallakohtus järgmises redaktsioonis:

"Matzi Andrusega sai se lepping kohto een moisa wallitsejaga tehtut.

- a) Andrus let omma ellamisega Iwaske Mihkle tallu perremehes.
- b) moisa lubbab sest jurripeiwast temmale tulleva jurripeiwani kiik moisa orjus nink kümnesse mass Iwaske maja ette maha jetta.
- c) neid honet, mis temmale Matzi poolt tarwis peas tulleva Iwaske tallu, lubbab moisa temmal erra wedada.
- d) moisa massab temmale nii kui teistel perremeeste, kelle ma karjamõisast woeti, 2 Rublit eppe raha (höberaha JU.) igga taalre ma ette mis temmal Matzi pool olli.¹⁾

Loomulikult ei toimunud kaugeltki kõik lepingud sama soodsatel tingimustel, vaid olid peremees-

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim.l., sü.l, l. 21.

tele hoopis raskemad täita. Tavaliselt pidi uus peremees tallu asudes võtma üle ka talul lasuva võlakoorma, täitma kõik kohustused, mis talul la - susid vakuraamatu järgi või mõningatel juhtudel isegi rohkem kui vakuraamatutes oli ette nähtud. Nii nähtub Vana-Antsla vallakohtu materjalidest, et 1837.aastal Toffer Koemets, sõlmides mõisaga rendilepingu tähtajaga kuus aastat, kohustus mõi - sale tegema lisaks vakuraamatus märgitud kohustus - tele viis hobuse ja viis jalapäeva aastas.¹⁾ Sa - mal ajal olid renditähajad oma valdavas enamuses äärmiselt lühikesed, kõikudes kolme kuni kuue aas - ta vahel ning ainult mõningatel juhtudel ulatudes kaheteistkümne aastani.²⁾ Lühiajaliste rendilepin - gute tõttu tegid peremehed vastumeelselt maaparan - dustöid ja teisi samasuguseid kulutusi, mis end täielikult ei kompenseerinud lühikese rendiaja jooksul, sest nad ei võinud kindlad olla, kas neid enam samasse tallu jäetakse. Teisest küljest või - maldas talu tulukuse tõstmine mõisal lühiajalise rendilepingu lõppedes renti tõsta, millest pereme - hed polnud samuti huvitatud. Seetõttu valitses ta - ludes ekstensiivne majandamissüsteem, kus mõne

1) ENSV RAKA, f.3367, nim.l, sü.l., l. 122.

2) Sealsamas, l. 21 - 122.

aasta jooksul maad välja kurnati, nii et rendile -
pingu lõppedes talu äärmiselt halvas seisukorras
maha jäeti.

19.sajandi teisel veerandil jäi Urvaste ki -
helkonnas põhiliseks rendivormiks teorent. 1847. aastaks oli raharendile üle viidud ainult 3,77
protsenti talumaadest ja sedagi ainult viie mõisa
arvel. Urvaste mõisas oli raharendil 33,42 protsen-
ti talumaadest, Vaabinas 3,33 protsenti, Linnamäel
3,40 protsenti, Järveres 3,79 protsenti ja Kärgulas
7,12 protsenti,¹⁾ kuna kaheksas mõisas valitses veel
sajaprotsendiliselt teorent. Mõisnikud ise märkisid
raharendi vähese leviku põhjuseks talupoegade raha-
saamise väga piiratud võimalusi ja talurahva suurt
vaesust, samuti viimaseid ikaldusaastaid, raskusi
raharendi arvestamise aluste leidmisel jne. Samuti
olid mõisnikud raharendi mõjust talurahva majandus-
likule olukorrale sageli otse vastandlikel arvamis-
tel. Kui Urvaste ja Järvere mõisate omanikud märki-
sid, et talupoegade olukord, kes olid siirdunud ra-
harendile, pole sugugi paranenud, siis Kärgula mõi-

1) A. Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku koh-
ta Liivimaal 1847.aastal, ENSV Teaduste Akadeemia
toimetised, VI kd., ühiskonnateaduste seeria,
1957, nr.2, tabel 4.

sa omanik oli hoopis vastupidisel seisukohal.¹⁾

Ometi oleks peremeeste raharendile üleviimine põhjustanud taludes suure tööjõu kokkuhoiu ja töuga - nud talupoegi kas või rendirahagi hankimiseks intensiivsema kaubatootmise ja turuga seostumise teele. Kahtlemata ei seisnud siin küsimus raharendi soodsast või ebasoodsast mõjust talumajapidamisele, vaid eelkõige selles, et mõisnikud ise polnud veel valmis üle minema raharendile, kuna puudus vajalik inventar ja kapital selle muretsemiseks, et minna mõisapöldude harimisele palgatööjõuga.

Kuna renditingimused olid rasked, esines küllalt juhtumeid, kus peremehed olid vaesumise tõttu sunnitud talu maha jätma, nagu näiteks 1827.aastal Püssa Juk ja Lachi Jakob Vana-Antsla mõisas.²⁾ Võlgusattunud peremeeste vara müüdi pearaha, nekruti- raha, kirikuviina-, kihelkonnaraha ja muude võlgade katteks, mistõttu selline peremees sattus kas sulaste või vabadike sotsiaalsesse gruppi.³⁾ Nagu nähtub revisjonilehtedest, oli peremeeste vaheldumine küllaltki suur. Nii vahetusid peremehed ainuüksi Vaabina mõisas 1816.-1834.aastani 7 talus, mis

1) A. Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku kohta, lk. 199.

2) ENSV RAKA, f. 3367, nim. 1, sü. 1, l. 75 ja 78.

3) Sealsamas, l. 90.

moodustab 11,5 protsenti talude üldarvust, kus juures viiel juhul on peremeheks saanud endine sama talu sulane.¹⁾ Ka kaheksanda ja üheksanda revisjoni vahelisel ajal vahetus samas mõisas peremees 7 talus, kusjuures 1850.aastal oli lisaks sellele veel peremeheta kolm talu.²⁾ Samasugune peremeeste vaheldumine toimus ka kihelkonna teistes mõisates. Nii lahkus 1826.aastal Vastse-Antsla mõisast Kersna talu peremees Ado Rosenroth Vaabinasse, kust samal aastal on tallu tulnud uus peremees Rein Tennis. 1833.aastal on samas mõisas ~~peremehed~~ Siksi-Ado, Andri-Anne ja Hakki-Samuli taludesse peremehed tulnud Vana Antsla mõisast.³⁾ Peamiseks peremehe vahetamise põhjuseks näib olevat olnud asjaolu, et mõisnik on renti tõstnud sel määral, et vana peremees oli sunnitud talukohast loobuma.

Et mõisnik peremehi sageli talust välja tõstis, näitab see, et 1852.aasta juulis teatati Vana-Antsla vallakohtus 26 taluperemehele, et nad 1853. aasta peavad jüripäevaks talud käest ära andma, kusjuures ütlesid neli peremeest samal ajal talud üles.⁴⁾

1) A.Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku kohta, f.1865, nim.2, sü.132-14 ja 133-15.

2) Sealsamas, sü. 134-14.

3) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü.133, 1.14,17,21,49.

4) Sealsamas, f.3367, nim.1, sü.2, 1.3-4.

Kui peremeeste ja mõisnike vahekorrdi pidi reguleeritama "vaba lepingu" alusel, siis taluteeni- ja peremehe vahekorra aluseks oli teenistusleping. Teenijate all mõisteti niisuguseid oma tööjõu müümisest elatuvaid talupoegi, kes on sõlminud teenistuslepingu vähemalt üheks aastaks. Kuid teenija ja tööandja vahel polnud isegi erandina ette nähtud mingit vaba kokkuleppe võimalust palgamäära suhtes, välja arvatud kokkulepe selle vähendamise suunas. Nii määrati, et taluteenijad, kes sõlmivad kolme esimese vabadusaasta vältel kodukihelkonnas teenistuslepingud, ei või saada selles kihelkonnas tavaks saanud palgamäärast suuremat palka.

Isiklikult vaba, oli taluteenija sunnitud astuma teenistuslepingu alusel tööle, sest valla kohus pidi areteerima kõiki neid talupoegi, kes kahe kuu vältel ei astu mingisugustesse rendi- või teenistussuhetesse või ei suuda töestada oma ülalpidamise saamist seaduslikul viisil. Seda asjaolu töestab kujukalt ka Vana-Antsla kogukonnakohtu protokolliraamat. 1832. aasta mai kuus kutsuti kohu ette vastust andma Rein Kais, kes ei olnud teenistuslepingut sõlminud, ega ka tööle asunud selle peremehe juurde, kuhu ta määrati kogukonnakohtu poolt. Kogukonnakohus otsustas, et iga edaspidi jõude elatud päeva eest peab Rein Kais peremehele ühe

rubla trahvi maksma.¹⁾ Loomulikult ei saanud sel -
listes tingimustes juttugi olla vabast teenistus -
lepingust. Pealegi pidi teenija lepingu ennetäht -
aegsel katkestamisel jällegi peremehe kasuks trah -
vi maksma või isegi teenitud tasust ilma jääma.
Trahvi tuli maksta ka sel juhul, kui teenija oli
lepingu sõlminud ja käsiraha vastu võtnud, kuid
mingil põhjusel ei asunud lepingu täitmisele. See -
ga näeme, et teenijate olukord teenistuslepingu
alusel ei paranenud.

Taluteenijate arvu kihelkonnas on peaaegu
võimatu kindlaks teha pärast talurahva vabastamist,
sest kaheksanda ja üheksanda revisjoni ajal pole
enam üheski mõisas peale peremeeste talurahva sot -
siaalset seisundit ära märgitud, või kui seda ongi
mõnel juhul tehtud, siis äärmiselt ebajärjekind -
lalt. Pealegi kasutati taludes üha rohkem moodust,
et talu peeti ühiselt suurpere käes, kus sulaste
ja teenijatüdrukutena töötasid peremehe vennad ja
õed ning ka lapsed,²⁾ kusjuures nende olukord õigus -
likust seisukohast lähtudes oli sageli halvem ise -
gi võõra teenija olukorrast, sest võõra teenijaga
sõlmis peremees teenistuslepingu, sugulastega tava -

1) ENSV RAKA, f.3367, nim.l, sü.l, l. 91.

2) И. И. Калл, Крестьянские волнения 1858г. в Эстонии,
«История СССР», 1958, №3, с. 134.

liselt aga lepinguid ei sõlmitud.

Vaabina mõisas oli 1834.aastal sulaseid 35 talus, kusjuures sulaste arv oli 55, nendest perekonnaga 47 ja vallalisi kaheksa.¹⁾ Üheksanda revisjoni ajal on sulaseid märgitud ainult 24. Kuid samal ajal on tervelt 23 talu kahe perekonnaga (neist sugulasperekondi 21), 15 talu kolme perekonnaga (neist sugulasperekondi 3), neli perekonnaga üks talu (3 sugulasperekonda ja 1 võõras perekond) ja seitsme perekonnaga (6 sugulasperekonda ja üks võõras perekond) üks talu. Vaieldamatult töötas nendest suurperedest osa perekonnaliikmeid sulaste ja tüdrukutena, kuid revisjonilehed ei anna siinkohal vastust, palju oli konkreetselt sulaseid ja tüdrukuid.²⁾

Urvaste mõisas oli kaheksanda revisjoni ajal võõrast perest päritolevate sulaste arv 43, üheksanda revisjoni ajal aga 54.³⁾

Taluteenijate sotsiaalne grupp suurenes 19.sajandi esimesel poolel järjekindlalt, kuigi suurenemist ei olnud teenijat omavate talude arvus.

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 133-15.

2) Sealsamas, sü. 134-14.

3) Sealsamas, sü. 134-13.

Taluteenijate olukord jäi endiselt õiguse-
tuks. Seda tõendab kujukalt asjaolu, et säilis
kodukari õigus ja selle sai ka peremees kui leiva-
vanem oma teenijate üle. Seega võis sulane peksta
saada nii mõisapöllul töötades kui ka talutööd
tehes. Sageli esines juhtumeid, kus vallakohus
paigutas sulaseid ümber vastavalt tööjõu vajadu -
sele taludes. Nii otsustas Vana-Antsla vallakohus
1821.aastal, et tuleb järele vaadata, kus on üle-
liigset peret ja sealt Pormeister Mickule üks
sulane anda,¹⁾ kuna ta ise pole suutnud endale su-
last leida. Samas otsustati Käoma Karli karistada
30 kepihoobiga ja anda ta teisele peremehele, kuna
ta oli endale liiga palju puid võtnud.²⁾ Ka Wina
Jacobile ja Podra Peterile otsustati suunata sula-
ne teisest talust. Samuti suunati 1825.aastal val-
lakohtu otsusega sulane^{seid} ühest talust teise.³⁾ Hin-
gede revisjoni materjalidest nähtub, et sulased
vaheldusid väga tihti ka teistes Urvaste kihelkon-
na mõisate taludes.

Sageli esines juhtumeid, kus peremehed jäid
teenijatele palga võlgu, mistõttu viimased olid

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim. 1, sü.l_x, l. 3.

2) Sealsamas, l. 5.

3) Sealsamas, l. 8, 65-66.

sunnitud oma väljateenitud töötasu sisse nõudma vallakohtu kaudu. Nii palus Vana-Antsla vallakohtus 1822.aastal Radi Hansu sulane Samul, et peremehelt tema kahe aasta saamata jäänud palk - neli rubla - välja nõutaks.¹⁾ Ühtlasi näitab see, et teenijate palgad olid äärmiselt madalad.

Taluteenijate ebakindel olukord põhjustas nende suure voolamise nii oma mõisa piirides kui ka kihelkonna piirides ja vastavalt liikumisvabaduse laienemisele ka naaberkihelkondadesse. Vana-Antsla vallakohtu materjalidest nähtub, et 1832. aastal avaldas 11 sulast soovi lahkuda oma senisest töökohast.²⁾ Samasuguseid andmeid näitavad ka revisjonilehed. Nii lahkus Vastse-Antsla mõisast ajavahemikus 1834-1837. täiskasvanu mehi 9, kellest üks oli peremees, peremehe vendi kolm, kuna ülejäänud olid kindlasti taluteenijad.³⁾ Ka siit lahkunud peremehe vennad olid töötanud taludes nähtavasti sulastena. Vaabina mõisast lahkus samal perioodil kaheksa perekonda, neist neli mõisateenijad, kuna neli perekonda olid kas taluteenijad või vabadikud.⁴⁾

1) ENSV RAKA, f.3367, nim.1, sü.1, l. 25.

2) Sealsamas, l. 93.

3) ENSV RAKA, f.1865, nim.2., sü.133-3, l.77-79.

4) Sealsamas, sü. 133-15. l. 47.

Taluteenijate olukord jäi endiselt raskeks ja tundub mõistmatuna J. Vasari väide, et sulaste olukord paranes järsult pärast 1816/1819. aasta talurahvaseadust, või veelgi enam, juba 1804.aastast seoses sellega, et nendele hakati palgaks maad andma.¹⁾ Sulaste ja üldse taluteenijate suur liikumine nii oma mõisa piires kui ka kaugemale, sagedased ümberpaigutused vallakohtu kaudu, arvukad põgenemisejuhud, väljateenitud palgast ilma jäämine jne. ei lase igatahes Urvaste kihelkonnas teha küll järeldust nagu oleks sulaste olukord 19. sajandi esimesel poolel järsult paranenud. Eespooltoodust nähtub, et taluteenijate olukord jäi äärmiselt raskeks. Pealegi ilmnes vahetegemine õiguslikes küsimustes nagu sulaste aktiivse valimisõiguse puudumine kogukonnavanema valimistel jne. Maata talurahva arvuka grupi moodustasid 19. sajandi teisel veerandil vabadikud, kuigi nii 1804.aasta kui ka 1819.aasta talurahvaseadused kitsendasid tunduvalt vabadike elutingimusi. 1819.aasta seaduses mõistetakse vabadike all niisugust talurahvast, kes ei ole mõisniku ega taluperemehe teenistuses, vaid elatuvad juhuslikest sissetulekutest. Vaata - mata kõigile kitsendustele püsis vabadike kiht

*kuulu
april 2004
Lõtko*

1) J. Vasar, Teoorjuse-aja põhiprobleemidest, lk. 131.

Liivimaal. Seda näitab ka 1849.aasta talurahvaseadus, kus vabadike all mõistetakse:

- 1) oma elamut, väikest maatükki ja oma loomi (äär - misel juhul üks hobune ja lehm) omavad inimesed,
 - 2) inimesed, kellel pole oma elumaja ja kes elavad teiste majades, kuid omavad lehma ja hobust,
 - 3) loomadeta ja maad mitteharivad inimesed,
 - 4) inimesed, kes soovivad ja jõuaksid endale ülal - pidamist hankida sulastena või töölistena, kuid ei oma küllaldaselt võimalusi töötada oma suure - arvulise perekonna ülalpidamiseks,
 - 5) mõne käsitööga tegelevad inimesed ja
 - 6) ilma kindla tegevuse ja elukohata jõudelonkijad.¹⁾
- Seega on vabadike mõiste viidud väga laialdaseks. Seega võib ka väiketalused, kes omasid kuni kahek - sandik adramaad maad, tegelikult lugeda vabadiku - talude hulka.²⁾

Pärast 1819.aasta talurahvaseadust esines juhtumeid, kus mõisnikud sõlmisid lepinguid vaba - dikega, andes neile teatud maatüki tühjaksjäänud talust rendile, kusjuures vabadik pidi selle eest tegema üks päev nädalas jõupäevast mihklipäevani,

-
- 1) А. А. Шапиро, Эволюция феодальной собственности в России в XVIII веке, "Вспомогательник по аграрной истории Восточной Европы 1958", Шапиро 1959, lk. 102-103.
 - 2) Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 498.

kuna naised pidid talvel mõisale lõnga ketrama.¹⁾ Sellega püüdis mõisnik tõmmata vabadikku mõisapõl-
lule ja oma ekspluateerimise orbiiti. Mõisniku kõr-
val ekspluateerisid vabadikke ka peremehed. Nad
lasksid vabadikul asuda talu ääremaile, nõudes sel-
le tasuks päevade tegemist kõige kiiremal põllutöö-
de hooajal.

Sellist maata või vähese maatükiga varusta -
tud rahvast nägime arvukalt Urvaste kihelkonnas
juba 19. sajandi esimestel aastakümnetel. Vabadiku-
kohtade arv suurenes pidevalt majanduslikult laos-
tuvate talude arvel. Tavaliselt oli vabadikul ai-
nult väike maalapike, kusjuures paljudel juhtudel
puudusid sellegi harimiseks tal tööloomad ja ta
pidi neid laenama talust, tasudes selle eest tööga
talupõllul või teopäevade tegemisega mõisas.

J. Vasar väidab, et kuna mõnedes taludes oli
tööjõudu rohkem kui mõis suutis seda kasutada, siis
osa pealekasvanud rahvastikust muutus vabadikeks.
*Vabadikkudekihi tekkimine ei toimunud kaugeltki
mitte täies ulatuses teoorjuse süsteemi nõuete ta-
gajärjel; vabadikkudekiht kasvas suureks orgaani -
liselt; peale talurahva vabastamist, kus talupere-

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal,
lk. 494.

mees seisis mõisniku ja lahtise rahva vahel, polnud mõisal enam võimalik kõike lahtist rahvast teoorjuse süsteemi kaudu oma põldudele tõmmata. Selle kihi paisumine XIX sajandi keskel on ülemaailiselt esinev nähe; mõisnikudki ei vaadanud sellele kihile kui teoorjuse süsteemi orgaanilisele osale, kelle olemasolu nende mõisamajapidamise seisukohalt oleks olnud õigustatud ja paratamatu.¹⁾ Siin avaldub J. Vasaril vastuolu oma järeldustes, kuna teisel ta väidab, et "mõisnikud ei saanud taludele peale veeretada rohkem teokoormisi, kui üldse oli saada töökäsi. Pärissorjuse lõpu pinguldatud oludes polnud vabadikkude kiht saanud kuigi suureks paisuda ega moodustanud mingit tööjõu reservi, kust oleks saanud võtta uusi teölisi."²⁾ Tuleb välja, et J. Vasaril ühelt poolt ei saanud vabadike kiht suureks paisuda ega moodustanud mingit tööjõu reservi, teiselt poolt aga paisus vabadike kiht suureks orgaaniliselt, kuna mõisnikud ei suutnud lahtist rahvast teoorjuse kaudu oma põldudele tõmmata. J. Vasar on nähtavasti unustanud asjaolu, et Liivimaal olid juba sajandite vältel talud kujunenud suure pindalaga

1) J. Vasar, Teoorjuse-aja põhiprobleemidest, lk.134.

2) Sealsamas, lk. 131.

ja et enamikul talurahvast polnudki võimalust saada maad ja nad jäid paratamatult maata talupoega - deks, kes elu ülalpidamise hankimiseks pidid astuma peremeeste, kes oma perekonnaga ei suutnud kõike tööd ise ära teha, või mõisa teenistusse või muutuma vabadikeks.

Kaheksanda ja üheksanda revisjoni andmed ei võimalda vabadike arvu Urvaste kihelkonnas välja selgitada. Ka ei anna siin rahuldavaid tulemusi võrdlemine varasemate revisjonide andmetega, kuna vabadike grupp, nagu juba varem märkisime, oli äärmiselt ebakindel ja muutuva koosseisuga, täienes alatasa vaesunud peremeeste aga ka sulaste näol, teiselt poolt andes mõningatel juhtudel täiendust teistele sotsiaalsetele rühmitustele.

Et aga vabadikke esines, nähtub vallakohtu materjalidest, kus kohtualustena on mõnedelgi juhtudel olnud vabadikud. Nii sai näiteks Vana-Antslas karistada Niluse Andruse lesk Els selle pärast viieteistkümne vitsahoobiga, et ta ei andnud oma poega tallu kodapoolseks.¹⁾ Sama tõestab ka Tatriko Andruse lese Anne palve oma lastele abi saada.²⁾

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim.1, sü.1., l. 6.

2) Sealsamas, l. 3

A. Traat oma dissertatsioonis väidab, et ka nn. poolemaa ja poolepäevamehi ei arvestatud pere-meeste hulka,¹⁾ tähendab, ka need suurendasid vabadike arvu. Seda näitab ka poolemaameeste majanduslik olukord. Nii kuulus Koõdra poolepäevamehele Madisele üks härg, üks mullikas, kolm lammast ja kaks siga, millised vallakohtu otsuse põhjal pere-mees endale sai, kuna ta nõustus Madise võlgu tasuma.²⁾ Vabadike hulka kuulusid või neile väga lähedal seisid ka kodapoolsed, keda leidus samuti igas mõisas. Kuigi revisjonilehtedes on märgitud kodapoolseid ainult Truuta mõisas, ei ole kahtlust, et neid leidus ka teistes mõisates. Kelleks muuks kui kodapoolseks pidada võõrast perekonnast päri - nevaid vanainimesi, keda leidub paljude talude juures. Ka kodapoolsete olukord oli jäänud endiselt vähepakkuvaks: ta oli taluperemehe toidul, sai korteri ja ka hädavajalikud riided, kuid selle eest hoidis lapsi, valvas maja, abistas koduste tööde juures ning kibekiiretel aegadel ka välistöödel. Kihelkonna vanemate inimeste hulgas on sageli tar-

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord
Liivimaal, lk. 388.

2) ENSV RAKA, f. 3367, nim.l., sü.l, l. 71.

vitatud mõistet kodapoolne halvustava tähendusega - nagu teise kulul elamist või teisel raskuseks olemist.

Kaheksanda ja üheksanda revisjoni ajal on Urvaste kihelkonna enamuses mõisates revisjonilehtedes märgitud tulnukad kahe revisjoni vaheajal, ^{eraldi} kusjuures selliseid eraldi nimekirja lõpus seis - jaid oli võrdlemisi arvukalt, näiteks Vanas-Antslas 40 perekonda, Vaabinas 83 perekonda, Sõmerpalus 28 perekonda, Annemõisas 7 perekonda jne.

Selle kategooria elanikkonna sotsiaalset kuuluvust on raske kindlaks määrata revisjonilehtede põhjal, kuna sageli on osa tulnukaid paigutatud nimekirja talude järgi, näit. Linnamäe mõisas.¹⁾ Kas siin on tegemist sulaste, käsitööliste, vabadike või mõne muu grupiga, pole võimalik revisjonilehtede põhjal välja selgitada. Küll on aga ilmne, et see osa elanikkonnast täiendas samuti maata talurahva arvu. Kahtlemata olid selle kategooria hulgas ka mõisa moonamehed, kuna alates 19. saj. 30. ndatest aastatest hakati maid palgaliste põllutöölistega harima mitmetes mõisates,²⁾ kusjuures sellistele

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 133-7 ja 134-7.

2) 19-nes aastasada Eesti minevikus.

"Olevik" 1902, nr.17.

töölilistele anti tasu sageli maatüki näol. Ka siin võib tegemist olla sama kategooriaga; pealegi esines kõigis mõisates, kus tulnukad on eraldi märgitud, tühje või likvideeritud talusid, mida võib-olla ongi selleks otstarbeks kasutatud.

Talurahva sotsiaalse kihistumise seisukohalt on huvipakkuvad ka andmed talurahva liikumise kohta mõisates. Selleks toome andmed kümne mõisa kohta.

TALURAHVA LIIKUMINE MÕISATES AJAVAHEMIKUS
1834 - 1850.a.

AASTAD	1816-1833		1834-1850	
	SAABUS	LAHKUS	SAABUS	LAHKUS
URVASTE	13	11	80	105
VASTSE-ANTSLA	8	4	70	128
LINNAMÄE	55	3	242	69
KOIGU	-	-	21	21
ANNE	1	-	86	49
TRUUTA	13	4	13	42
SÖMERPALU	19	27	77	31
LILLE	8	34	42	59
MUSTJA	7	15	33	69
JÄRVERE	22	40	40	99

Liikumine kuni 1833.aastani oli võrdlemisi väikene ja seegi piirdus peamiselt oma kihelkonnaga või naabruses asuvate teiste kihelkondade mõisatega.

Nii oli 1816-1833.aastatel Sõmerpalu mõisast lah -
kunuist lo isikut läinud naabruses asuvasse Põlva
kihelkonna Tilsa mõisa, 8 Otepääle, ülejäänud aga
Lillemõisa, kuna saabujad on kõik tulnud Lillemõi -
sast ja Mustjast.¹⁾ Lillemõisas on samas ajavahe -
mikus 15 lahkunud perekonnast siirdunud 8 naaber -
kihelkondadesse, 7 oma kihelkonda - Sõmerpalu mõi -
sa, kuna tulnukad on enamasti Sõmerpalust.²⁾

Mõnevõrra laialdasemas ulatuses nii arvuli -
selt kui ka kohtade suhtes toimus liikumine ala -
tes 1832.aastast. Seda näitavad kujukalt ka revis -
jonilehtede andmed kaheksanda ja üheksanda revis -
joni vahelise perioodi kohta. Kui siin juba oli
suurem liikumine kihelkondade ulatuses, siis jäi
ka nüüd esikohale liikumine oma kihelkonna piiri -
des. See on ka loomulik, sest tolleaegsete transpor -
diolude juures oli äärmiselt tülikas võtta ette
pikki teekondi kraamikoormatega.

Sel perioodil on Urvaste kihelkond andnud vä -
hesel määral täiendust ka linnaelanikkonnale, pea -
miselt käsitöölise ja tööliste näol. Nii lahkus
Urvaste mõisast 1842.aastal mõisatisleri poeg
Carel Rosenthal Tartusse käsitööliseks, kuna 1845.

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2. sü. 132-lo, l. 18-23.

2) Sealsamas, sü. 132-8, l. 15-21.

aastal siirdusid mõisateenija pojad Otto ja Rudolf Rauge Pihkvasse.¹⁾ Lillumõisast läks 1837.aastal Johann Waher Viljandisse tööliseks,²⁾ Mustja mõisast 1839.aastal Jaak Aland Peterburi ja 1840.aastal Jurri Ristimägi Valka käsitööliseks.³⁾ Üksikuid linnadesse siirdujaid oli ka teistes mõisates, kuid nende arv oli siiski veel väga väike. Kui vaadelda ühest mõisast teise liikuvat rahvast nende sotsiaalse kuuluvuse järgi, siis nähtub, et siin oli kõigi talurahvakihtide esindajaid alates peremeestest ja lõpetades mõisateenijatega. Kui taluperemehed vahetasid elukohta peamiselt soodsamate renditingimuste otsimisel ja on ka uues asukohas peremeesteks, siis hoopis teine põhjus näis olevat ülejäänud talurahva liikumise põhjuseks nimelt väljakannatamatult rasked elutingimused. Eriti suur on selle rahvakihi liikumine, kes on revisjonilehtedes antud taludest eraldi. Kujukalt iseloomustavad seda andmed Linnamäe mõisast, kus Fritz Zenter saabus 1837.a. Kaarlimäe mõisast (Halliste kihelkond). 1839.a. lahkus Kokemõisa; Hans Kaer 1837.a. Hallistest, 1839.a. Karistesse,

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim.2, sü. 133-14, l. 6-7.

2) Sealsamas, sü. 133-8, l. 7.

3) Sealsamas, sü. 133-9, l. 6

Jüri Nigola 1837.a. Koorastest, 1842.a. Pölgastesse;
Jaan Loot 1837.a. Koorastest, 1842.a. Annemöisa;
Peter Grünberg 1842.a. Vastse-Antslast, 1846.aastal
Urvastesse jne.¹⁾ Kusjuures mõned inimesed on uuesti
samasse mõisasse tagasi tulnud ja sealt hiljem uues-
ti minema läinud. Selline rändamine polnud sugugi
vabaduse hüvede näitaja, nagu väidab J. Vasar, rõhu-
tades, et "lindpriius" andis talurahvale senisest
kaugemalt suuremad vabadused oma isikliku ja pere-
kondliku elu korraldamisel. Loomulikult suurenesid
võimalused, kuid ei tohi kahe silma vahele jätta as-
jaolu, et väga suurel määral olenes ka nüüd selle
vabaduse teostamine mõisnikust, kelle käes oli tege-
lik politseivõim, kellele allus passikorraldus ja ka
kogukonna omavalitsus. Ainult arvulisi andmeid ta-
lurahva liikumise kohta vaadeldes ei saa veel teha
järeltust, et nende vabadused olid nüüd kaugelt suu-
remad oma isikliku ja perekondliku elu korraldamisel.
Ei tohi unustada seda tõsiasja, et suurem osa talu-
rahvast oli ilma maata ja vaatamata vabadusele, pol-
nud neil võimalusi oma isiklikku ja perekondlikku
elu paremini korraldada. Nende paremate võimaluste
otsimine sundiski talurahvast ja eelkõige maata ta-
lurahvast lakkamatult oma elu- ja teenistuskoha
vahetama.

IV

KLASSIVÖITLUSE AVALDUSED URVASTE KIHELKONNAS 19.SA - JANDI ESIMESEL POOLEL

Talurahva raske ja õigusetu olukord põhjustas lakkamatu rahulolematuse ja andis hoogu klassivõitluseks oma peamise vaenlase - mõisnike klassi vastu, sest "talurahva kogu möödunud elu oli õpetanud teda vihkama mõisahärrat".¹⁾ Ajuti puhkes see klassivõitlus avalikeks väljaastumisteks talurahva rahutuste ja ülestõusude näol, või avaldus siis teistes vormides, nagu teokohustuste täitmatajätmine või lohakas täitmine, mõisa hoonete kahjustamine, mõisa inventari rikkumine, vargus mõisast, aga samuti ka kaebamine mõisniku peale. Nii kaebasid esimestena Urvaste kihelkonnas oma mõisniku peale Järvere mõisa talupojad. Kaebuse põhjustas asjaolu, et Järvere mõisaproua von Moller oli müünud kirjaliku ostu - müügi lepingu alusel kolm talupoega õuenõunik Heiserile Peterburis. Viimane andis nad "teenistusse" müügivolikirjaga välismaalasest linapraaklile Paschile. Volikirja alusel andis Pasch need talupo-

1) V. I. Lenin, Teosed, 15.kd., lk.184.

jad võla tasumiseks 2.kadetikorpuse lipnikule Harckhausenile 600 rubla eest, kes aga omakorda need edasi müüs kellelegi Viiburi linnaosa elanikule.¹⁾ Niimoodi olid need kolm talupoega lühikese ajaga sattunud viienda omaniku kätte. Talupojad, saades teada oma kaasmaalaste saatusest, esitasidki kaebuse proua von Molleri peale.

Talurahva klassivõitluse avalduseks oli ka sagedane mõisast põgenemine, mis oli võrdlemisi ulatuslik veel 19.sajandi alguses ka Urvaste kihelkonnas. Kuigi revisjonilehtede põhjal ei saa kindlaks teha põgenemise motive, tuleb nõustuda J.Chr. Petri arvamusega raamatus "Ehstland und die Ehsten", kus ta märgib, et "katsed ennast vabaks teha, iga võimaliku juhuse kasutamine selleks ja vastuhakk oma pärishärradele õpetavad aina (ja) liigagi näitlikult, kui vähe meeldivat leiavad eestlased pärisorjuses, vaatamata aadlike kordamistele ja korrutustele, millega nad püüavad meid targaks teha, et nende pärisorjad ei oleks vabaduses õnnelikud. Nad vihkavad sõltuvust neist üdi väljaimejatest ... ja otsivad, kui nad muud ei suuda, vabadust põgenemisest. Paljud põgenevad seepärast oma mõisahärra alalt ära, ilma et neil oleks vähimatki lootust

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 284.

parematele väljavaadetele. Ainult iha ja soov loomuliku vabaduse järele ja vihkamine väljakannata - matult valju orjuse vastu ajab neid seda ette võtma. Pagemine oleks veel sagedasem, kui see ei oleks nii raske ja valjude seadustega keelatud!¹⁾ See käib täiel määral ka Urvaste kihelkonna talurahva kohta. Kuigi paljudes revisjonilehtedes pole otseselt põgenemise aastaid antud, saame ometi arvulised andmed, kui palju põgenes talurahvast kihelkonnast 18.sajandi lõpust kuni 19.sajandi keskpaigani. Mõningail juhtudel saab andmeid ka põgenike sotsiaalse seisundi kohta.

Aastail 1795. kuni 1811. põgenes Urvaste kihelkonnast 62 talupoega, kusjuures eriti suur oli põgenemine Vastse-Antsla mõisast, kust põgenes 17 meeshinge,²⁾ aga samuti ka Vaabina mõisast ja Lin - namäelt, kust põgenes vastavalt 12 ja 14 meeshinge.³⁾ Enamik põgenemistest on toimunud pärast 1804.aastat. Suur enamus põgenikest on taluteenijad või nende lapsed. Nii on 18 juhul selgelt märgitud põgenike sotsiaalse seisundina kas sulane, karjapoiss või ad - rapoiss. Nii põgenes Vastse-Antsla mõisast 1806.aastal sulane Ado, 1804.aastal Michali Mangõ sulane

1) Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., lk.312.

2) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü.131-3.

3) Sealsamas, sü. 131-4 ja 131-7.

Samul, 1809.aastal Seeba Micheli sulane Sacher,¹⁾ Vaabina mõisas Pruuli Johanni sulane Jurri, Keema Peebu sulase Adami pojad Jahn ja Carl, kusjuures nende kohta on märgitud, et na põgenesid Venemaa-
le, Utsali Joosepi sulane Michel, Hindriko Samuli sulane Johann, Selli Samuli sulane Johann²⁾ jne. Sulaseid on põgenenud ka teistest mõisatest, nagu Urvastest, Sõmerpalust ja Vana-Antslast.

Sulaste kõrval oli põgenike hulgas ka teistesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvat talu-
rahvast. 1801.aastal põgenes Vastse-Antslast ko-
dapoolne Johann,³⁾ 1806.aastal Kärjala mõisast kodapoolse Jaani poeg Jaan,⁴⁾ 1809.aastal Koigu mõisast vabadik Jaan koos poja Reinuga.⁵⁾ Põgenike hulgas leidus mõisateenijaid, kuid ei puudunud ka peremehed ja nende pojad, näit. Urvaste mõisast üks peremees ja kaks peremehe poega,⁶⁾ Vaabinast üks peremees, Linnamäe mõisast kaks peremeest jne. See näitab, et pärisorjused oli talurahva kõigile kihtidele ühte moodi vastumeelt ja väljakannatamatu, millest loodeti vabaneda põgenemise abil,

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim.2., sü.131-3, l. 3-33.

2) Sealsamas, sü. 131-14, l. 10-18.

3) Sealsamas, sü. 131-3, l. 10.

4) Sealsamas, sü. 131-5, l. 9.

5) Sealsamas, sü. 131-6, l. 7.

6) Sealsamas, sü. 131-13, l. 6 ja 8.

Ka aastail 1811.-1816. esines Urvaste kihelkonnas küllaltki palju põgenemisjuhtumeid, nimelt 21, sealhulgas Vana-Antslast kuus talupoega¹⁾ ja Truuta mõisast viis talupoega.²⁾ Ka seekord esines põgenike hulgas kõigi talurahvakihitide esinajaid, kusjuures esikoht kuulus ikkagi taluteenijatele. Põgenike analüüs nende sotsiaalse kuuluvuse järgi lubab arvata, millises mõisas võis ühe või teise talurahva sotsiaalse grupi olukord olla eriti raske.

Põgenemine jätkus ka pärast 1816.aastat, kuigi nüüd olid põgenemised harukordsed. Nii esines 1816-1820.aastani Urvaste kihelkonnas viis põgenemisjuhtu, sealhulgas Truuta mõisast neli juhtu.³⁾ Hoopis vähem oli põgenikke peale 1820.aastat. On märgitud ainult kahte põgenikku 1824.aastal Vaabina mõisas, kus Hans Mäe põgenes Punde talust ja Tomas Pruli Pruli talust.⁴⁾ Nagu nähtub Antsla Vallakohtu materjalidest, on ka siin põgenemist esinenud pärast 1820.aastat.⁵⁾ Mõnedel põgenikel õnnestus pääseda Venemaale. Nii põgenes Venemaale Linnamäe mõisast Küpparseppa peremehe poeg Johan ja taluperemees

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2 sü. 132-2, l. 14-159.

2) Sealsamas, sü. 132-11, l. 1-6.

3) Sealsamas, sü. 133-12. l. 2-7.

4) Sealsamas, sü. 133-15.

5) Sealsamas, f. 3367, nim. 1., sü.1. 1.60.

Micheli Peter, Kerstna Ado p. John.¹⁾ Enamusel juhtudel polnud aga võimalusi põgenemiseks nii kaugel, eriti aga seetõttu, et talurahva hulgas oli vähe neid, kes valdasid vene keelt.

Paljud põgenikud on tagasi toodud samasse mõisasse. Eriti suur on aga põgenike tagasivalgumine pärast talurahva vabastamist. Üheks põhjuseks on siin kahtlemata asjaolu, et loodeti elada peale priikslaskmist endises kodukohas, teiseks polnud ka mujal elutingimused paremad. Nii on Vaabina mõisas 1816.aastal Vana Ado talus sulaseks endine põgenik Samul.²⁾ Truuta mõisasse pöördus 1829.aastal tagasi sealt 1813.aastal põgenenud Jaan Juksi ja 1834.aastal Micko Johann, kes oli põgenenud 1816.aastal.³⁾ Tagasipöördunud põgenikke kohtas ka teistes mõisates. Mitte alati ei jäänud tagasitoodud või tagasipöördunud põgenikud ilma karistuseta. Urvaste kihelkonnas kasutati mitmel korral jooksiku karistamiseks nekrutiksandmist tema tagasipöördumise järel. Nii anti Linnamäe mõisas 1813.aastal endine põgenik sulane Johanni p. Ado nekrutiks.⁴⁾

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 131-7, 1.9, 11.

2) Sealsamas, sü. 132-14, 1.25.

3) Sealsamas, sü. 133-12, 1. 5, 6.

4) Sealsamas, sü. 132-7, 1. 18.

Samuti toimiti ka Johann Kùpparseppaga 1831.aas -
tal.¹⁾ Vaabina mõisasse pöördus tagasi varem põ -
genenud Johann Palme, kes anti 1824.aastal nekru -
tiks. 1830.aastal anti nekrotiks Jaan Paju.²⁾ See
oli põgenikule karistuseks, aga samal ajal teis -
tele hoiatuseks, sest "talupoeg anti soldatiks
kui pikaajalisele sunnitööle, kus teda ootasid
"kadalipu" jne. üldised piinad."³⁾

Talurahva rahulolematuus kasvas 19.sajandi
teise aastakümne viimastel aastatel. 1849.aastal
toimusid talurahva rahutused Võrumaal, kus juba
mai kuust alates oli maakonna kaheksast kihelkon -
nast kuues nii teravaid rahutusi, et neid suudeti
maha suruda ainult sõjaväe kohaletoomisega. Rahu -
tustest oli haaratud ka Urvaste kihelkond.⁴⁾ Ma -
janduslikult väga raskes olukorras olev talurah -
vas arväs, et koos vabaduse saamisega langevad
ära ka koormised mõisnikule ja keeldus paiguti
teotööle ilmumast, mis põhjustaski sõjavägede koha -
letoomise.

Talurahva rahutuste ja käärimise vaigistami -
sel osutasid mõisnikele igakülgset abi kirikuõpeta -

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2, sü. 133-7, l.21.

2) Sealsamas, sü. 133-15.

3) V.I. Lenin, Teosed, 4.kd., lk. 183.

4) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal,
lk. 463.

jad, kasutades kantslit talupoegade noomimiseks ja sõnakuulelikkusele manitsemiseks. Nii ähvardas ka Urvaste pastor talurahvaseaduse väljakuulutamisel täiesti selgesti, et "kes nüüd halva juttuga tõist nakkab essitama, ehk wahhest wanambide (mõisnike) vastu ülles ajalema, sedda nuhheldas ilma armota!"¹⁾ Mõnede talupoegade kui ässitajate areteerimise ja karistamisega, sõjaväe paigutamise ja talupoegade juurde ja pastori manitsuste ja ähvardamistega likvideeriti siiski väliselt kõik rahutused 1820.aasta sügiseks, kuid mõisnikkond kartis siiski uut massilisemat teotegemisest keeldumist.

1822.aasta sügisel toimuski uuesti käärimine talurahva hulgas Võrumaal Vastseliina ja Rápina kihelkonnas. Rahulik polnud sel ajal ka Urvaste kihelkond. Vana-Antsla vallakohtu poolt karistati peksmisega mitmeid talupoegi, kuna nad mõisasse polnud tööle läinud, olid mõisasse jätnud puud vedamata ja ei olnud mõisa sõna kuulnud?²⁾

Sellal ongi Urvaste kihelkonnas esinenud peamise talurahva vastuhaku vormina kohustuste täitmata jätmise talupoegade poolt. Nii karistas Vana-Antsla vallakohus 1.oktoobril 1823.aastal Pulli Reinu 15 kepihoobiga, Mango Johanit 25 vitsahoobiga,

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 465.

2) ENSV RAKA, f.3367, nim.1, sü. 1, l. 37.

Maddise Karli 25 vitsahoobiga ja Iwaske Mangot 15 kepihoobiga, kuna nad polnud mõisasse teole läinud. 3.oktoobril karistati samal põhjusel kümnet taluperemeest.¹⁾

Mõisa vastu kohustuste täitmata jätmine näis olevat Vana-Antslas pidev, kuna 1824.aasta alguses vallakohus karistas jälle üheksat peremeest, kes olid jätnud pearaha tasumata ja mõisa puud vedamata.²⁾ Mõnevõrra tõsisem kohustuste täitmisest keeldumine toimus 1825.aasta juulis, mil Vana-Antsla vallas jätsid 41 peremeest, nende hulgas ka vallakohtumehed, teomehed mõisapõllule saatmata,³⁾ mistõttu vallakohus on mõisavalitseja nõudel arutanud niisugust korrarikkumist. Peksuni pole asi seekord läinud, vaid piirduti ainult hoiatusega ja peremeestelt lubaduse võtmisega, et nad edaspidi korralikult oma kohustused täidavad. Kuigi pole andmeid teiste mõisate kohta, võib arvata, et samasugune teokohustuste täitmata jätmine esines ka kihelkonna teistes mõisates, kus karistamine toimus samuti vallakohtu kaudu.

Kuna talupoegade massiline rahulolematuus avaldus ka mujal, andis Liivimaa Kubermanguvalit -

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim.1, sü.1, l.42, 43.

2) Sealsamas, l. 53.

3) Sealsamas, l. 65-66.

sus 24.augustil 1822.aastal patendi, mille alusel mõisnikel oli võimalus talupoegi saata Siberisse halva käitumise eest.¹⁾ See patent andis mõisnikelle, kelle käes oli tegelikult kohtadel politsei ja kohtuvõim, täieliku meelevalda oma talurahva üle. Seda täiendas omakorda kindralkuberner^PPaulucci patent 1823.aasta 15.jaanuarist,²⁾ mille alusel kõik peremehed, kes keeldusid lepingute sõlmimisest ja kevadel taludest ei lahkunud, kuulusid kriminaalkorras karistamisele.

Feodalismiajale omaseks talurahva klassivõitluse vormiks oli mõisa vara kahjustamine, sealhulgas ka vargus mõisametsadest ja omavoliline metsaraiumine. Omavolilist metsaraiet ja metsavargust esines arvukalt Ürvaste kihelkonnas 19.sajandi esimesel poolel, millest selget keelt kõnelevad Vana-Antsla vallakohtu materjalid. Metsavargusega tegelesid nii taluperemehed, sulased kui ka vabadikud. Sageli on sellega seotud olnud ka metsavahid. Mitmed talupojad varastasid mõisapõldudelt vilja, niitudelt heina, aitadest liha ja teisi saadusi või lihtsalt rikkusid mõisale kuuluvat vara. Samal ajal esines talupoegade juures tunduvalt vähem vargusi

1) A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal, lk. 480.

2) Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 588.

taludest. Seega talupojad, kes mõisavargust mingiks kuriteoks ei pidanud, olid samal ajal äärmiselt ausad üksteise vastu.¹⁾

Talurahvas hakkas samaaegselt üha julgemini välja astuma oma õiguste kaitseks ja seda eriti vihatud mõisaametnike vastu. Nii arutas Vana - Antsla vallakohus korduvalt talupoegade kaebusi, kus nad nõudsid vihatud mõisaametnike karistamist talupoegade põhjuseeta peksmise eest. Huvitav on seejuures märkida asjaolu, et talupoegade omava - helistes tülides olid nad sageli nõus kohtu ees ära leppima, kuid tüliküsimustes mõisaametnikega keelduti enamusel juhtudel leppimisest; nõustuti kas või sellega, et mõlemad pooled said karistada - peaasi, et mõisaametnik ei jäänud ilma karistuse - seta.

Oma rahva hulgast võrsunud mõisaametnikud olid sageli palju õelamad mõisnikest endist. Oma peksumise ja kurjuse tõttu hüüti Vana-Antsla peakubjast Taksi talurahva hulgas Vere Hansuks, Vastse-Antsla kubjast Michelsoni "vere nutsuta - jaks".²⁾

Talurahva rahulolematus ja üksikud vastuha - kud mõisnikule toimusid kihelkonnas alatasa. Nii

1) Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, Toimetanud L.Brutus, L.Loone, Tallinn 1958, lk.26.

2) ENSV TA RKM KO f.199. M 30, lk. 189, 195.

saadeti Vaabina mõisast 1836.aastal kolooniasse Johan Mats ning Koehri Mango peremees Karl kuna viimase vend mõned aastad hiljem anti nekru - tiks.¹⁾

Talurahva rahulolematus võttis Urvaste kihelkonnas uuesti teravama kuju 19.sajandi 40.-ndate aastate alguses, mil seoses suurte viljaikalduste ja sellele kaasnenud näljahädaga rahva olukord järjest halvenes. 1844.aastal oli näljahäda juba niivõrd terav, et talurahvas valmistas putru ja küpsetas karaskit ohakaist, sõnajalgadest, naatidest, põldosjast, meltsast ja kanarbikuõitest.²⁾ Järjest halveneva olukorra juures oli vaja ainult kõige väiksemat tõuget, et talupoegade pahameel kasvaks aktiivseks vastupanuks.

Käärimiste ajendiks olid seekord kuuldused teistest kubermangudest toimunud väljarändamistest Lõuna-Venemaa aladele, kus sinnaastujatele jagata - vat tasuta maad. 1841.aastal olid Riias esimesed talupojad ka Võrumaalt, et end väljarändajate ni - mekirja panna. Sama aasta sügisel toimus Vastse - liina kihelkonnas talurahva vastuhaku katse, mis aga kiiresti vaigistati. 1841.aasta lõpul ja 1842.

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 134-14. 1.2, 5.

2) ENSV TA RKM KO f. 199. M 30, lk. 102.

aasta kevadel rahutused Võrumaal jätkusid. Talu -
pojad koostasid palvekirju ja püüdsid neid Riiga
ja Pihkvasse toimetada, lootes tsaarivalitsuselt
maad saada. V.I. Lenini märkus, et "suur osa talu-
rahvast nuttis ja palus, targutas ja unistas, kir-
jutas palvekirju ja saatis palujaid," 1) käib täi-
el määral ka Võrumaa talurahva naiivsete lootuste
kohta. Kuigi Urvaste kihelkonnas talurahva rahul-
olematus sellal ei kasvanud avalikuks väljaastu -
miseks, nagu kõrvalolevas Otepää kihelkonna Püha-
järve mõisas 1841.aastal, oli ka siin käärimine
ilmne, sest ka Urvaste kihelkonda paigutati 1841.aast
aastal sõjavägi, kusjuures peamiseks põhjuseks oli
talurahva väljarändamistuhina vaigistamine. 2)

Uue ulatusega algas talurahva käärimine 1845.-
1846.aastal, mil seoses järjekordse viljaikaldusega
1844.aastal kaasnesid loomataudid ja nälg. Talu -
poegade rahulolematus avaldus seega ^{kõrd} usuvahetuse
liikumises. Vene-õigeusku siirdumisega loodeti va -
baneda teoorjusest ja teistest kohustustest ning
saada hingemaad. Kui mõned aastad tagasi arvati, et
maad saab Lõuna-Venemaa aladelt, siis nüüd oldi ar-
vamusel, et õigeusku siirdunutele antakse hingemaad
kohapeal. Ka Urvaste kihelkonnas võttis usuvahetus-

1) V.I. Lenin, Teosed, 15.kd., lk. 184.

2) Võrumaa, lk. 380.

lik liikumine võrdlemisi suure ulatuse. Vene-õigeusku siirdus peamiselt 1845-1846.aastal üle 800 inimese,¹⁾ kusjuures 1847.aastal asutati ka oma ette Antsla apostliku õigeusu kogudus. Usuvahetajate hulgas oli eriti palju sulaseid ja teenijate tüdrukuid ning vabadikke, kuid siin ei puudunud ka peremehed.

Kahtlemata oleks usuvahetuse liikumisest olnud haaratud veelgi suurem arv talupoegi, kui sellele poleks vastu astunud mõisnikud ja pastoriid ühtse väesalgana, püüdes meelitamise, üksikute äraostmise, veenmise, ähvardamise ja võltsingutega talurahvast vene-õigeusku siirdumisest tagasi hoida. Pastorid keeldusid vene-õigeusku siirdunudid surnuaiale matmast, kasutasid koolmeistreid ja kiriku võõrmündreid selgitustöö tegemiseks rahva hulgas, kuid ei kohkunud tagasi ka otsestest võltsingutest, nagu kujukalt näitas Laiuse kirikuõpetaja Jannau oma päevikus.²⁾ Siiski peamiseks mis peatselt jahutas talurahva usuvahetuse vaimust, oli asjaolu, et usuvahetajatel tuli kiiresti oma lootustes pettuda. Õigeusku siirdujad ei vabenenud teokoormistest, pearahast ega nekruhimaksust;

1) Vörumaa, lk. 379.

2) H.G. v. Jannau, Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845-1846.a. Trükki toimetanud, eessõna ja märkustega varustanud Hans Kruus, Tartu 1927.

nad ei saanud ka hingemaad. Seepärast vaibus peatselt usuvahetuse tuhin. Kuigi usuvahetuslik liikumine oma vormilt kandis puht-religioosset pitserit, oli see sisuliselt klassivõitluse avaldus, talurahva protest kehtiva korra^{ja} raskete teokorramiste vastu.

Kõigis neis klassivõitluse avaldustes astus talurahvas välja ühtse tervikuna oma kõige kurjema vaenlase - mõisnike vastu. "Vana pärisorjusliku korra jäänused on meil külas veel hirmus suured. Teorent ja orjus, talupoja seisuslik ja talupoja kui kodaniku mittetäievärdõiguslikkus, ta allumine vitsaga relvastatud privilegeeritud maaomanikele, madal elutase ... - lõppkokkuvõttes on see kõik otsene pärisorjusliku korra jäänus. Neil juhtumitel ja suhetes, kus veel valitseb see kord ja niivõrd, kui see veel valitseb, on talurahvas tervikuna selle korra vaenlaseks." 1)

Talurahva organiseerimatus, neis klassivõitluse avaldustes oli suur, mistõttu lokaalsed rahutustekolded jäid üksteisest eraldatuks. Liikumise juhid olid nõrgad, kes üldisest talurahva massist palju kõrgemale ei tõusnud ja kel ei jätkunud jõudu ja võimalusi liikumisele organiseeri-

1) V. I. Lenin, Teosed, 6.kd., lk.96.

tuma ilme andmiseks. Talurahval puudus selles võitluses liitlane. Lõppeks puudus talurahval kogu selle perioodi kestel selgem kujutus oma võitluse perspektiividest, see oli stiihiliselt suunatud mõisniku ja orjuse vastu.¹⁾ Siiski aitas talurahva klassivõitlus laostada pärisorjuslikku feodaalset korda.

Kogu talurahva kui feodaalse klassi vastu - olud mõisnike kui maaomanike klassi vastu jäid 19.sajandi esimesel poolel külas veel valitsevaks, kuid seoses talurahva üha suureneva sotsiaalse kihistumise ja majandusliku diferentseerumisega hakkasid kujunema üha teravamaks vastuolud ka talurahva enese hulgas.

Üheks näitajaks, mis ahnab pildi talurahva kasvavast majanduslikust ebavõrdsusest, on talude suurus, sest suurtalude peremeeste olukord oli ka tolleaegsetes tingimustes parem kui keskmistel ja väikeperemeestel. Talude suurust näitab kaudselt tööväimeliste meeste jagunemine talude vahel. Kõigi viieteistkümneaastast noorukit ametlikult tööjõuliseks ei arvestatud, on nad käesoleval juhul

1) L.Loone, Lõuna-Eesti talupoegade suhtumisest 1819.aasta talurahvaseadusesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Teaduslik sessioon 23.-29.aprillini 1947.a. Ühiskonnateaduste osakonna istungid, Tartu 1948, lk. 67.

arvestatud siiski tööjõuliste meeste hulka, sest paljudes taludes töötasid sulaste ja adrapoistena isegi nooremad kui viieteistkümnepäevased, olles seega sisuliselt tööjõulise mehe eest väljas nii taludes kui ka möisapöllul.

Vaatleme tööjõuliste meeste jagunemist talude järgi Urvaste kihelkonna viies möisas kuuenda ja seitsmenda revisjoni ajal, milleks toome andmed kahe tabeli kujul, 1811. ja 1816.aasta kohta. Seejuures võib märkida, et ka ülejäänud möisates oli pilt tööjõuliste meeste jagunemise osas ligikaudu samasugune.

(Vaata tabeli!)

TÖÖJÜLISTE MEESTE JAGUNEMINE TALUDES 1811. AASTAL.

Talud MÖIS	TALUDE ARV	N E I S T					MEHI KOKKU TALUDES
		ILMA MEESTETA	ÜHE MEHEGA	KAHE MEHEGA	KOLME MEHEGA	ROHKEMA MEESTEGA	
URVASTE	35	-	-	3	10	22	125
KÄRGULA	53	3	9	14	15	12	117
ANNE	9	-	-	-	7	2	31
TRUUTA	10	-	-	5	4	1	26
MUSTJA	19	2	2	2	8	5	56
KOKKU	126	5	11	24	44	41	355

TÖÖJÜLISTE MEESTE JAGUNEMINE TALUDES 1816. AASTAL.

Talud MÖIS	TALUDE ARV	N E I S T					MEHI KOKKU TALUDES
		ILMA MEESTETA	ÜHE MEHEGA	KAHE MEHEGA	KOLME MEHEGA	ROHKEMA MEESTEGA	
URVASTE	35	-	-	6	8	21	136
KÄRGULA	47	3	7	13	11	14	128
ANNE	10	-	1	4	3	2	26
TRUUTA	9	-	-	3	5	1	25
MUSTJA	30	-	14	8	5	3	57
KOKKU	131	3	22	34	32	41	372

TABELITEST selgub, et kuigi viie aasta jooksul suurenes mõnevõrra talude arv, ei suurenenud ometi nende talude arv, kus oli tööjõulisi mehi rohkem kui kolm. Siit nähtub, et loodud uued talud, mis tekkisid kas olemasolevate talude poolitamise või ka mõisamaade osalise talustamise teel, olid põhiliselt väikesed, kus tööjõuliste meeste arv oli minimaalne. Näiteks suurenes Mustja mõisas talude arv viie aasta jooksul 11 võrra, kusjuures ühe mehega talude arv suurenes samal ajavahemikul 10 võrra. Teiseks suurenes tööjõuliste meeste arv üldse, samal ajal aga taludes, kus oli kolm või vähem meest, vähenes meeste arv 191-lt 186-le, kuigi selliste talude arv kasvas 84-lt 91-le. Tähendab, et meestööjõu hulk kasvas eelkõige suurtes ja majanduslikult kindlustunud taludes, kuna aga majanduslikult nõrgemates ja väikestes taludes esines samal perioodil teatud määral isegi meestööjõu vähenemist. Väikestel ja vähese tööjõuga taludel oli mõisa teokohustuste täitmine äärmiselt raske ja seda ülesannet pidi paljudel juhtudel täitma peremees ise, kuna tavakohaselt peremees nendes taludes, kus oli küllaldaselt tööjõudu, mõisateost osa ei võtnud, või siis käis ainult teatud töödel, nagu viinaköögis jne. Võib arvata, et nende taluperemeeste olukord, kus oli

äärniselt vähe meestööjõudu, ei erinenud kuigi palju vabadike olukorrast. Sellised peremehed ei jõudnudki endale teenijaid palgata ja kui neil jäid täitmata talul lasuvad kohustused, ähvardas neid talust väljatõstmine, mille tagajärjeks oli kas sulaseks minek teise tallu või vabadikuks muutumine.

Samal ajal hakkas üksikutes taludes välja kujunema tava, et talu peeti ühiselt suurperega. Nii näiteks oli Kärgula mõisale kuuluvas Merdi talus 1816.aastal elanikkond järgmine:

Peremees Johann Hacki p. 45 a. vana, naine Anne
40 a. vana,

Jaan Johanni p. 17 a. vana,

Casper Johanni p. 8 a. vana.

Peremehe vend Carl Hacki p. 39 a. vana, naine May
35 a. vana

Hans Carli p. 4 $\frac{1}{2}$ a. vana, tütar Matli
2 $\frac{1}{2}$ a. vana.

Peremehe vend Jahn Hacki p. 30 a. vana, naine Liso
25 a. vana.

Kas nooremate vendade olukord palju sulase olukorrast erines, on küsitav. Talus oli peale ülalmainitud veel üks sulane (vallaline) ja endise sulase lapsed. 1) Sajandi alguses pole aga Urvaste kihel -

1) ENSV RAKA, f.1865, nim. 2. sü. 132-5, l. 9.

konnas selline suurperedena talu pidamine kuigi laialdaselt levinud, kuigi üksikuid selliseid talusid esines ka Vana-Antsla, Vastse-Antsla ja teistes mõisates. Andmed sajandi teisest veerandist näitavad veelgi kujukamalt peremeeste majandusliku diferentseerumist. Toome ka seekord andmed viies mõisas tööjõuliste meeste jagunemise ^{kohta} talude järgi kaheksanda revisjoni ajal 1834.aastal ja üheksanda revisjoni ajal 1850.aastal.

(Vaata tabel!)

TÖÖJÜLISTE MEESTE ARV TALUDES 1834. AASTAL.

TALUD MÖIS	TALUDE ARV	N E I S T									KOKKU MEHI TALUDES
		ILMA MEES- TETA	ÜHE MEHE- GA	KAHE MEHE- GA	KOLME MEHE- GA	NELJA MEHE- GA	VIIE MEHE- GA	KUUE MEHE- GA	SEITS- ME ME- HEGA	KAHEKSA JA ENAM MEESTEGA	
URVASTE	35	-	1	5	9	5	4	5	5	1	151
ANNE	10	1	-	3	3	2	-	-	1	-	30
TRUUTA	9	-	2	-	2	2	2	1	-	-	32
MUSTJA	30	-	5	11	7	3	4	-	-	-	80
VAXBINA	59	2	10	11	9	17	5	2	3	-	185
KOKKU	143	3	18	30	30	29	15	8	9	1	478

TÖÖJÜLISTE MEESTE ARV TALUDES 1850. AASTAL.

TALUD MÖIS	TALUDE ARV	N E I S T									KOKKU MEHI TALUDES
		ILMA MEES- TETA	ÜHE MEHE- GA	KAHE MEHE- GA	KOLME MEHE- GA	NELJA MEHE- GA	VIIE MEHE- GA	KUUE MEHE- GA	SEITS- ME ME- HEGA	KAHEKSA JA ENAM MEESTEGA	
URVASTE	38	1	1	4	6	13	1	4	2	6	175
ANNE	9	3	1	3	1	1	-	-	-	-	14
TRUUTA	9	1	4	1	1	1	1	-	-	-	18
MUSTJA	30	2	6	5	6	4	7	-	-	-	85
VAAABINA	59	1	11	10	15	10	5	6	-	1	188
KOKKU	145	8	23	23	29	29	14	10	2	7	480

Seega oli neis mõisais 1834.aastal talusid kuni kolme mehega 81 ja nelja ning rohkema mehega 62. 1850.aastal oli kuni kolme mehega talude arv 83 ja nelja ja rohkema mehega 62. Kuni kolm meest omavates taludes oli mehi 15.-65.eluaastani 1834.aastal üldse 168 ning 1850.aastal 158, kuna rohkem mehi omavates taludes oli 1834.aastal üldse samas vanuses mehi 310 ja 1850.aastal 322. Seega ka pärast talurahva vabastamist kasvas taludes meestööjõud eeskätt suurtalude arvel, kuna aga väikestes taludes see arv endiselt näitab languse tendentsi. Nii oli näiteks Urvaste mõisa Horma talus 1834.aastal üksteist tööjulist meest, kusjuures peremehe perekonnas peale tema enda polnud ühtki tööjulist meest.¹⁾ Samal ajal oli Truuta mõisa Merry talus viis perekonda. Peremehe perekonnas oli ta ise ainus tööjuline mees. Peremehe perekonna kõrval oli üks tema sugulasi oma perekonnaga ja kolm võõrast perekonda, igas üks tööjuline mees. Lisaks sellele oli talus üks vallaline sulane, seega kokku kuus tööjulist meest.²⁾ Koos naistega oli samas talus aga tööjulisi inimesi kolmteist, kusjuures peremehe perekonnas oli neid ainult kolm.

1) ENSV RAKA, f. 1865, nim. 2, sü. 133-14, l. 13.

2) Sealsamas, sü. 133-12, l. 3-4.

Selliste talude peremehed muutusid külako - danluse esindajaiks, kes ekspluateerisid halasta - matult nii oma teenijaskonda kui ka haarasid oma võimu alla vaesemad rentnikud-peremehed laenude, nendelt maa rentimise jms. abil. Eelkõige hakkasid teiste peremeeste hulgas silma paistma kõrtsmikud, möldrid ja teised ametimehed, kes sageli laenasid talupoegadele raha, kusjuures võlgade tasumist nõu - ti kohtu teel, kuna paljud võlgnikud polnud suute - lised võlgu tasuma. Vana-Antsla vallas paistis sellise rahalaenajana silma Kraavi kõrtsmik, kuid selliseid rahakamaid talupoegi oli igas vallas. Nii avaldas näiteks 1821.aastal Marahwa Näddala - Leht sõnumi, kus teatati, et Vaabina vallas surnud väi - kese veski mölder Undruse Toomas pärandas kirikule 300 rubla hõbedat, osa vara aga jättis oma lesele ja osa õe lastele,¹⁾ kusjuures märgitakse, et oma vara on Toomas kogunud mesilaste pidamise ja vil - jaga kauplemise teel. See näitab, et jõukamad ta - lupojad tootsid sellal juba vilja turu jaoks. Nagu tabelitest nähtus, on siiski talusid, kus on kuus ja rohkem tööjõulist meest, vaid üksikuid.

Samal ajal on aga võrdlemisi arvukas talude tühjenemine peremeeste laostumise tagajärjel. Nii

1) Marahwa Näddala - Leht 1821. nr. 26. (lk. 205-206)

on tühjaks jäänud ja ilma peremeesteta märgitud Urvaste kihelkonnas seitse talu; kuna kaheksanda revisjoni ajal on selliste talude arv tunduvalt suurem, kusjuures esinevad need talud, mis olid ka varem tühjad. Sageli on tühjenenud talud liidetud, kuid ka see abinõu pole alati aidanud - talud on jäänud endiselt tühjaks. Nii oli Truuta mõisas 1834.aastal Teuske talus ainult kaks naist, üheksanda revisjoni ajal on talu liidetud teisega, kuid talus on ainult üks naine - 46 aastane Ello Sökk.¹⁾ Alati ei saa selgust, kas peremehed on talust ise ära läinud või on nad mõisa poolt taludest välja tõstetud. Liivimaal, kus normaalseks talu suuruseks oli neljandik adramaad, pidi talus olema vähemalt kolm tööjulist meest, peale selle naised ja kolm neli raket. Mõisateoks tuli saata hobusemees mõisa aasta läbi kolm päeva nädalas ja suvel ka jalamees kolmeks päevaks nädalaks, lisaks sellele teolised hooajatöödele, talvel korratüdruk mihklipäevast jüripäevani ning sooritada vooripäevad.²⁾ Seega pidi olema keskmise suurusega talus 2-4 sulast ja 1-2 teenijatüdrikut või vastaval hulgal tööjulist inimesi oma perekonnaliikmete hulgas. Siit nähtub,

1) ENSV RAKA, f.1865, nim.2., sü.132-12, l.5 ja sü. 134-12, l. 5.

2) Eesti majandusajalugu, I kd., lk. 317.

et 19. sajandi teisel veerandil olid Ürvaste kihelkonnas paljud talud alla keskmise suuruse või olid nende peremehed laostumise lävel ega suutnud endale vajalikku tööjõudu palgata ja olid oma olukorralt lähedased vabadikele ja maata talurahvale. Nii oligi 1821. aasta kevadel Vana-Antsla mõisas sunnitud talu käest ära andma Käoma Mango, kuna "temma nõu ennamb ei kanna maija peddada, ning pallel teist perremeest assemel säda. Magasini aida päl om temmal 22 wak röa wölgu". Vallakohus otsustaski Mango asemele teise peremehe leida, kelle kohustuseks jääb ka magasi- ja mõisa - võlg tasuda.¹⁾ Samuti pidi talust lahkuma Wassila Rein, kuna ta polnud suuteline enam talu pidama. Talu oli sunnitud maha jätma ka Lusi Jacob, Wannary Isak, 1822. aastal Iwani Micheli naine Jarva jne.²⁾ Enamus talust lahkunud ja väljatõistetud peremeestest täiendas sulaste ja vabadike ridu. Maata sulastest ja väikese maatükiga varustatud vabadikest kujunevat maaproletariaati rõhusid juba sel ajal mitte ainult mõisnikud, vaid ka jõukama talurahva hulgast kujunev külakodanlus. Talurahva erinevate kihtide vahelised vastuolud kerkisid üha teravamalt esile, avaldudes eriti

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim. l., sü. l., 1.5.

2) Sealsamas, 1.5, 7, 8, 21.

peremeeste ja taluteenijate vaheliste vastuolude kasvamisest. Sagenesid juhtumid, kus sulased olid sunnitud kohtu kaudu peremeestelt oma väljateenitud palka nõudma ja sageli jäidki sellest ilma. Vallakohtud arutasid sageli taluteenijate kaebusi, kus viimased nõudsid oma saamata jäänud palka. Üha rohkem ilmnes ka fakte, kus peremehed käitusid väga jõhkralt oma teenijatega, mitte kohkudes tagasi nende (sealhulgas ka naisterahvaste ja laste) peksmisest. Kuigi peremeestel oli kodukari õigus, kasutasid mõned seda nii jõhkralt, et teenijatel tuli kaitset otsida vallakohtu poolt. Selle kõrval hakkab esinema juhtumeid, kus peremeeste esindajaid - vallakohtu liikmeid - on solvatud, mille karistamiseks on jällegi jagatud vitsahirmu.¹⁾

Teenijad hakkasid halvasti kohtlema peremeestele kuuluvaid tööloomi, neid vooris käies vahetama, vigaseks ajama või muul viisil peremehele kahju tegema. Kõik see näitab, "kuivõrd meie külas pärisorjuslik ühiskond tõrjutakse välja "kaasaegse" (kodanliku) ühiskonna poolt, niivõrd talurahvas lakkab olemast klass, jagunedes maaproletariaadiks ja maakodanluseks (suureks, keskmiseks, väik-

1) ENSV RAKA, f. 3367, nim. l., lk. 6, 26.

seks ja kõige väiksemaks)",¹⁾ kelle vahel seoses talurahva edasise kihistumisega muutuvad lahkeliid üha teravamaks.

1) V. I. Lenin, Teosed, 6.kd., lk.97.

K O K K U V Ö T E

18.sajandi lõpul ja 19.sajandi alguses avaldus üha selgemalt feodaal-pärisorjusliku süsteemi kriis ja talurahva olukorra halvenemine. Klassivõitluse teravnemine seoses feodalismi kasvava kriisiga, feodalismi ja kapitalismi vahelise võitluse kasv Lääne-Euroopas ning rahu kindlustamise ja klassivõitluse summutamise püüded eriti piirialadel sundisid tsaarivalitsust Baltimaadel talurahva küsimuses reformide teel, mis tähendas agaraarküsimuses tsaarivalitsuse aadlimpeeriumi huvidest lähtuvat uut poliitilist joont. Kuid 19.sajandi esimesel poolel teostatud reformid ei saavutanud oma eesmärki - talurahva ja mõisnike vahelkordade reguleerimise kaudu nõrgestada talurahva klassivõitlust.

Vaatamata 1804.aasta seadusele ei muutunud kuigi palju talurahva olukord, sest pärisorjus teigi võimatuks põllumajanduse edasiarendamise. Koos teoorjusliku süsteemiga püsis edasi vana madal tehnika, püsis kõige madalam tööviljakus. Tugevnes talurahva sotsiaalne kihistumine, kusjures 1804.aasta seadus ei toonud märgatavaid muudatusi ega olulist paranemist talurahva ühegi sotsiaalse grupi

elus. Urvaste kihelkonnas oli möödunud sajandi alguses üle 50 protsendi talurahvast ilma maata. Vaatamata jagunemisele erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse, on nende gruppide koosseis veel äärmiselt ebapüsiv ja liikuv. Valitses talurahva kõigi kihtide äärmiselt raske olukord, mis põhjustas rahulolematust ja talurahva käärimist, mis ei vaibunud kogu 19. sajandi esimese poole vältel.

Kaubalis-rahaliste suhete kasvava arenguga ja kapitalismi elementide suureneva sissetungiga põllumajandusse, muutus pärisorjus tõsiseks pidu-riks ja tsaarivalitsus oli sunnitud asuma edasiste reformide teele, et ülaltpoolt kohandada ja muuta kehtivat olukorda, sest klassivõitluse kasv kogu maal näitas, et vastasel korral asub rahvas kehtiva korra muutmisele altpoolt.

1819. aastal toimus talurahva vabastamine Liivimaal. Talurahvas sai vabaduse, kuid kogu maa kuulus mõisnikule oli sunnitud maad rentima äärmiselt orjastavatel tingimustel. Talupojad jäid õigusteta, jäid alamaks, maksualuseks, mustaks seisuseks, jäid pärisorjusliku ikke küüsi.¹⁾ See tähendas preisi teed põllumajanduse kapitalistlikus arengus, kus arvukad pärisorjuse igandid seda

1) V. I. Lenin, Teosed, 6.kd., lk.384.

arengut pidurdavad ja muudavad rahva olukorra äärmiselt raskeks. Jätkus kogu talurahva stiihiline klassivõitlus mõisnike kui oma ühise vaenlase vastu.

Pärast talurahva vabastamist hakkas seoses kapitalistlike suhete kiirema arenguga põllumajanduses üha teravamalt avalduma talurahva sotsiaalne kihistumine. Ürvaste kihelkonnas oli 19. sajandi keskpaiku ligi $\frac{2}{3}$ talurahvast ilma maata või viirelesid vabadikena poolnäljas kehval maalapil. Üha märgatavamaks muutus majanduslik ebavõrdsus peremeeste endi hulgas. Talude poolitamise ja uudistalude rajamise tulemusel tekkinud uued talud olid valdavas enamuses väikekohad. Samal ajal hakkas peremeeste hulgast esile kerkima käputäis jõukaid rentnikke - tulevasi küla-kodanluse esindajaid, kes maata talurahva ekspluateerimise kõrval üha rohkem hakkasid rõhuma väiketalude peremehi.

Koos talurahva sotsiaalse kihistumisega arenesid vastuolud talurahva üksikute sotsiaalsete gruppide vahel. Siiski jäid möödunud sajandi esimesel poolel need vastuolud veel mõisnike ja kogu talurahva vaheliste vastuolude järel teisele kohale.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ARHIIVIFONDID

I Marksismi-leninismi klassikute teosed

1. L e n i n, V. I., Kapitalismi arenemine Vene -
maal, Teosed, 3.kd., Tallinn 1950.
2. L e n i n, V. I., 183 üliõpilase soldatiks and-
mine, Teosed, 4.kd., Tallinn 1950,
lk. 371-376.
3. L e n i n, V. I., Töölispartei ja talurahvas,
Teosed, 4.kd., Tallinn 1950, lk.377-
384.
4. L e n i n, V. I., Vene sotsiaaldemokraatia ag -
raarprogramm, Teosed, 6.kd., Tallinn
1952, lk.89-128.
5. L e n i n, V. I., Kehvtalurahvale, Teosed, 6.kd.,
Tallinn 1952, lk. 325-391.
6. L e n i n, V. I., Sotsiaaldemokraatia agraarpro -
gramm 1905.-1907. aastal toimunud esi-
meses Vene revolutsioonis, Teosed,
13.kd., Tallinn 1953, lk. 191-383.
7. L e n i n, V. I., Lev Tolstoi kui vene revolutsi-
ooni peegel, Teosed, 15.kd., Tallinn
1953, lk. 179-185.
8. L e n i n, V. I., Riigist, Teosed, 29.kd., Tallinn
1954, lk. 434, 452.

II Trükitud allikmaterjalid

1. Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., koostanud
J. Kahk (toimetaja) ja A. Vassar,
Tallinn 1960.
2. H u p e l, A. W., Oekonomisches Handbuch für
Lief- und Ehstländischer Gutsher-
ren, wie auch für deren Disponen-
ten, darinn zugleich Ergänzungen zu
^{Fischers} Landwirtschaftbuche geliefert, auch
für auswärtige Liebhaber die Lief-
ländischen Verfahrungsarten hinläng-
lich dargestellt werden, I Th.,
Riga 1796.
3. H u p e l, A. W., Topographische Nachrichten von
Lief- und Ehstland. I, II u. III B-d.,
Riga 1774, 1777, 1782.
4. J a k o b s o n, C.R., Valitud teosed, I kd.,
Tallinn 1959.
5. J a n n a u, H. G.v., Vene-õigeusu tulekust Lõuna-
Eestis 1845-1846.a. Trükki toimetat-
nud, eessõna ja märkustega varusta-
nud Hans Kruus, Tartu 1927.
6. Fr. R. K r e u t z w a l d i ja A. S c h i e f n e r i
kirjavahetus 1853-1879. Fr. R.
Kreutzwaldi kirjavahetus, III kd.,
Tallinn 1953.
7. K r u u s, H., Eesti ajaloo lugemik, III kd.,
Tartu 1929.
8. Marahwa Näddala-Leht, 1821, nr. 26.

III Muu kirjandus

1. A g t h e, A., Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland, Tübingen 1909.
2. Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 248-260.
3. Eesti majandusajalugu, I kd., toimetanud H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar, Tartu 1937.
4. Eesti NSV ajalugu, I kd., Kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi 50-ndate aastateni, toimetanud A. Vassar Tallinn 1955.
5. Eesti NSV ajalugu, toimetanud G. Naan, Tallinn 1957.
6. E i s e n, M. J., Antslast, "Postimees" 1925, nr. 261.
7. Jooni Urvaste ajaloost, "Postimees" 1925, nr. 261.
8. K o n k s, J., Eestimaa feodaalpärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII sajandi lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 96, Tartu 1960.
9. K ö s t n e r, N., Teo-orjuse langemine ja maa-proletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1937.
10. L e e s m e n t, L., Perekonnanimede panekust talurahva vabastamisel, eriti Saardes, Tartu 1940.
11. L j a š t š e n k o, P. I., NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu, I kd., kapitalismieelsed formatsioonid. Neljas väljaanne, Tallinn 1957.

12. L o o n e, L., Lõuna-Eesti talupoegade suhtu -
misest 1819.aasta talurahvasea -
dusesse, Eesti NSV Teaduste Akadee-
mia Teaduslik sessioon 23-29.april-
lini 1947. Ühiskonnateaduste õsa-
konna istungid, Tartu 1948, lk.49-69.
13. Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX
sajandil, toimetanud L. Brutus,
L. Loone, Tallinn 1958.
14. S i l d m ä e, I., Eestimaa põllumajanduse tase-
mest XVIII sajandil, "Eesti Kommu-
nist", 1960, nr. 5, lk. 41-49.
15. S t r y k, L. v., Beiträge zur Geschichte Ritter-
güter Livlands, Dorpat 1877.
16. T o b i e n, A.v., Die Agrargesetzgebung Livlands
im 19.Jahrhundert, II B-d.,
Riga 1911.
17. T r a a t, A., Talurahva õiguslik olukord Liivi-
maal feodalismi lagunemise perioo-
dil, Tartu 1955. Käsikiri TRÜ
Teaduslikus Raamatukogus.
18. T r a a t, A., Ankeet talumaade raharendi leviku
kohta Liivimaal 1847.aastal, Eesti
NSV Teaduste Akadeemia toimetised,
VI kd., ühiskonnateaduste seeria
nr. 2, Tallinn 1957.
19. V a r e p, E., C. G.Rückeri Liivimaa spetsiaal-
kaardist 1839., Tallinn 1957.
20. V a s a r, J. Teoorjude-aja põhiprobleemidest,
"Ajalooline Ajakiri" 14.aastakäik,
Tartu 1935, lk. 118-135.

21. V õ r u m a a, Eesti maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, II kd., Tartu 1926, lk. 354 - 393.
22. Ü h e s r a j o o n i s. Kilde Antsla rajooni ajaloo- ja revolutsioonilisest vöitlusest ja nõukogude tänapäevast, toimetaja M. Paaver, "Kolhoosi Elu" väljaanne, Antsla 1957.
23. 19-nes aastasada Eesti minevikus (M.H.), "Olevik " 1902, nr. 15 - 17.
24. Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958 г. Таллин 1959 г.
25. К а х к , Ю. Ю. Некоторые общие проблемы истории классовой борьбы частновладельческих крестьян в период разложения и кризиса феодальной формации, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958 г. Таллин 1959 г. стр. 70-90.
26. л о о н е , Л. О развитии некоторых элементов капитализма в сельском хозяйстве северной Эстонии в 20-50 годах XIX-века, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958 г. Таллин 1959 г., стр. 201-219.
27. Ш а п и р о , А. Эволюция бобыльства в России в XVIII-веке, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958 г., Таллин 1959 г. стр. 91-104

IV Arhiivifondid

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Tartus, .

(ENSV RAKA)

f. 1270 - Urvaste Evangeeliumi Luteriusu kirik.

f. 1865 - Liivimaa revisjonilehtede kollektsioon.

f. 3367 - Vana-Antsla vallakohus.

ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nime -
line Kirjandusmuuseum, Käsikirjade Osakond.

(ENSV TA RKM KO)

f. 199 - Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide
aruanded.

URVASTE KIHELKOND

- Kirik
- Mõis
- Asula
- Talu, küla
- Rajooni piir
- Kihekkonna piir
- Maantee
- Raudtee
- Jõgi, oja
- 500

S I S U K O R D

.	Sissejuhatus	lk.	2
I	Urvaste kihelkonna varasemast aja- loost		19
II	Talurahva sotsiaalne kihistumine Ur- vaste kihelkonnas 19.sajandi esimes- tel aastakümnetel		30
III	Talurahva sotsiaalne kihistumine Ur- vaste kihelkonnas pärast talurahva vabastamist		61
IV	Klassivõitluse avaldused Urvaste ki- helkonnas 19.sajandi esimesel poolel		96
	Kokkuvõte		124
	Kasutatud kirjandus ja arhiivifondid		127
	Urvaste kihelkonna kaart		133
	Sisukord		134